

Recensies

Christelijke symbolen van A tot Z, *Alfred C. Bronswijk, Boekencentrum Zoetermeer, 2006, 240 blz. € 19,50*

Wie regelmatig oude kerken, middeleeuwse schilderijen of andersoortige christelijke kunst gaat bekijken en zich daarbij afvraagt wat die afbeeldingen en symbolen nu eigenlijk voorstellen, zou er goed aan doen dit boekje te kopen en mee te nemen. Kort en overzichtelijk worden zeer vele voorwerpen uit de christelijke symboliek besproken, van de A van Aap en Alfa tot aan de Z van Zwijn en Zwart. Het betreft dieren, planten, letters, cijfers, kleuren, dagen, kruisvormen, taferelen, liturgische gewaden, voorwerpen, veel voorkomende afkortingen en Latijnse woorden, bijbelse figuren en christelijke heiligen. Dit alles is gelardeerd met tekeningen, prenten en schilderijen. Bovendien wordt er goed intern verwezen, zodat de lezer steeds verder kan zoeken en meer informatie verschaft krijgt. Wie, nieuwsgierig geworden door *De Da Vinci Code*, begint bij het woord 'Pentagram', wordt niet verwezen naar Leonardo da Vinci, maar komt te weten dat het pentagram een teken is van gezondheid en van de vijf zintuigen. Een christelijke interpretatie verwijst zelfs naar de vijf kruiswonden van Jezus. Wie dan verder bladert naar 'vijf', komt erachter dat het getal vijf ook symbool staat voor het huwelijk. De bruidegom nam vijf vrienden mee, de bruid vijf vriendinnen. In de gelijkenis van de wijze en dwaze meisjes zijn het er zelfs tweemaal vijf. En wat te denken dat Jezus naar een bruiloft gaat, terwijl hij op dat moment vijf discipelen heeft (Joh. 2). Hijzelf is dus onze bruidegom! Dat huwelijk kon ook gesymboliseerd worden door rozen, wijnranken of appels 'vanwege hun vijfdelige bladeren of bloemen', schrijft Bronswijk erachter aan. Zo kun je doorbladeren naar de 'appel'. Hierbij drie verklaringen waarom we toch zo hardnekkig denken dat de vrucht die Adam en Eva aten in de hof een appel was. Bij het woord 'appel' komen echter ook de

eerste vragen. Eerst over een tegenstrijdigheid: het artikelje over de appel begint met de constatering dat de appel niet wordt genoemd in de Bijbel, maar eindigt ermee dat Christus wordt vergeleken met de appel, 'op grond van Hooglied 2:3.' Daar wordt inderdaad met 'appel' verstaald in de NBG 1951 en in de NBV. Dus hoe zit dat? Groter is echter het probleem van de tijd. Er staat letterlijk: 'In de oudheid was de appel een vruchtbaarheids-symbool', maar welke oudheid wordt hiermee bedoeld? Kenden de Romeinen deze symboliek al, of de Grieken? Of moet ik eerder denken aan de Semitische volkeren? Dat de appel(boom) in Hooglied gebruikt wordt (2:3; 2:5; 7:8; 8:5), is toch ook een teken van vruchtbaarheid of in ieder geval een seksueel getinte symboliek? En dit is vaker het geval in dit boek: lang niet altijd worden jaartal of tijdperk vermeld waarin een bepaald symbool opkwam. Het is ook niet altijd duidelijk of iets rechtstreeks uit het Oude of Nieuwe Testament stamt of dat iets veel later pas gekoppeld is aan een bepaalde tekst. Een enkele keer wordt aandacht besteed aan de buitenchristelijke herkomst van een bepaald symbool. Zo zie je waar symbolen als krijgsgevangenen gebracht zijn onder Gods heerschappij. Dat gebeurt vrij uitgebreid bij de symbolen van de vier 'evangelisten'. De vier symbolen – mens, leeuw, stier en adelaar – zijn ontleend aan de vier dieren rond Gods troon in Openbaring 4:6-8, wat weer gebaseerd is op de beschrijving van de cherubs in Ezechiël 1:4-10. Heel waarschijnlijk gaat Ezechiëls beschrijving weer terug op de oude Babylonische dierenriemtekens voor de vier jaargetijden. Ezechiël brengt hiermee de sterrenwereld weer waar hij hoort: onder Gods gebod. Zo brengt hij zijn lezers ook in herinnering dat astrologie niet nodig is. Waar het verband met buitenbijbelse bronnen onbesproken blijft, is bij het lemma 'ezel'. Hier wordt over verschillende ezels geschreven, die van zachtmoedigheid en de ezels die samen met de os zijn meester erkent (Jes. 1:3) en daarom altijd

bij de kersttaferelen in de stal wordt afgebeeld. En daarna volgt de losse zin 'Bij de Romeinen was de ezel gewijd aan de godin van het zuivere huwelijk, Vesta.' Waarom deze zin ertussen staat, blijft raadselachtig. Er is geen enkele verbinding met de christelijke symboliek. Nog raadselachtiger wordt deze zin, als de lezer ook het plaatje goed bekijkt dat bij het lemma staat. Het is een spotprent uit het Rome van de tweede eeuw, waarop de gekruisigde Christus als een ezel wordt voorgesteld. Daaronder staat in het Grieks: 'Alexamenos aanbidt God.' Welke verbinding moet ik nu leggen? Heeft de cartoonist uit de oudheid goed begrepen dat Christus zachtmoedig is en graag in verbinding werd gebracht met de ezel? Of heeft de cartoonist Christus vereenzelvigd met de godin van het zuivere huwelijk, Vesta? Of heeft de tekenaar juist de andere kant van de ezel in gedachten, de 'karikatuur op aanmatigend gedrag en domheid'?

Desondanks is het een heerlijk boek om in te bladeren, te lezen en te kijken. Hiermee kun je op ontdekkingstocht door kerken en langs christelijke kunst. En voor wie de smaak echt te pakken heeft, is er nog een lijst literatuur voor verdere studie achter in het boek.

dr. Eveline van Staalduine-Sulman

The Way According to Luke. Hearing the Whole Story of Luke-Acts, Paul Borgman, Grand Rapids Eerdmans 2006, xii + 404pp., £ 12,99

Narratieve analyse (de bestudering van verhalende teksten vanuit literair-kritisch oogpunt) heeft de laatste jaren ook in de nieuwtestamentische wetenschap een hoge vlucht genomen. Narratieve analyse wil de tekst als literair product serieus nemen en de dynamiek van het verhaal als verhaal zien te ontdekken. In dat licht bezien zijn Lucas en Handelingen vanwege hun verhalend karakter twee dankbare onderzoeksobjecten. Eerder verschenen er op Lucas en Handelingen baanbrekende studies van de hand van R.C. Tannehill, C.H. Talbert en J.B. Green en M.C. Parsons. Aan

dat rijtje namen kan nu ook dit boek van Paul Borgman worden toegevoegd. Volgens Borgman moeten Lucas en Handelingen in de eerste plaats gehoord in plaats van gelezen worden (dat was immers ook de praktijk in de vroegchristelijke gemeente). Wie naar een tekst luistert, let niet op allerlei kleine details en kan ook niet even terugbladeren naar een eerdere passage als hij of zij iets even niet begrijpt, maar moet het hebben van de grote lijnen, van de gang van het betoog, de herhalingen, chiasmen, parallelismen, enz. En het tweedelige werk van Lucas moet vooral ook niet fragmentarisch worden gelezen, zoals dat in de zondagse preek of het leesrooster vaak gebeurt, maar het is een geheel dat als geheel benaderd dient te worden: dan blijkt er vaak een grotere samenhang te zitten in teksten die op het eerste gezicht niets met elkaar gemeen lijken te hebben.

The Way According to Luke is geen commentaar in de traditionele zin van het woord (een doorlopend vers-voor-vers commentaar op de opeenvolgende verzen en perikopen en met de nodige aandacht voor allerlei inleidingsvragen), maar wel een poging om inzichtelijk te maken hoe Lucas zijn evangelie opbouwt en vaart geeft aan zijn betoog. Typische inleidingsvragen over datering en auteurschap en allerlei andere historische bijkomstigheden komen dan ook niet of nauwelijks aan de orde; het gaat Borgman om de tekst in zijn huidige literaire gestalte en het effect dat die op de lezers van toen en nu heeft. De eerste hoofdstukken van Lucas (met name de lofzangen van Maria, Zacharias en de engelen) spelen volgens Borgman een belangrijke rol in de argumentatie van Lucas. Ze bevatten in essentie alle thema's die in de twee boeken aan de orde komen en werken als het ware als een soort inhoudsopgave vooraf. Wat bij Lucas centraal staat is het Woord van God, dat als een rode draad door de twee boeken heenloopt. Telkens weer komt het Woord van God tot mensen die vervolgens op weg gaan (let op de titel!) naar het Koninkrijk van God. Borgman associeert het Koninkrijk vooral met vrede, *shalom*, in de alomvattende zin van het woord en met wat hij (in navolging van Lucas) aan-

duidt als de Weg (vgl. o.a. Luc. 21:20; Hand. 19:23). Heel Lucas 9:51-19:44 (het hoofddeel van het evangelie) is concentrisch opgebouwd rond de vraag hoe men deel kan krijgen aan die vrede, met als kern de perikoop Lucas 13:23-30, de oproep om te strijden om in te gaan. Borgman deelt Lucas en Handelingen in vier delen in: Lucas 1:1-9:50 is voorbereiding en introductie op de Weg, in Lucas 9:51-19:44 worden de principes van de Weg onderwezen, in 19:45-24:53 worden de principes van de Weg gedemonstreerd aan de hand van het lijden en sterven van Jezus zelf, en heel het boek Handelingen beschrijft vervolgens de verbreiding van de Weg. Heel het tweedelige werk van Lucas draait tenslotte volgens Borgman om de oproep in Handelingen 16:31: 'geloof in de Heer Jezus en u zult gered worden'. Dat Lucas en Handelingen als een samenhangend geheel gelezen moet worden, is gezien het feit dat er nauwelijks commentaren zijn die de twee boeken samen bespreken, in ieder geval geen diepgewortelde praktijk. Daarom is de poging die Borgman onderneemt om dat wel te doen toe te juichen. Het is daarbij een verademing om een commentaar te lezen dat door een niet-theoloog (Borgman is literatuurwetenschapper) is geschreven; die schrijven over het algemeen toch net iets onbevangerender en lijken niet geplaagd te worden door allerlei theologische vragen die niet uit de teksten zelf voortkomen maar vaak wel een zware hypotheek leggen op de uitkomst van de exegese. Een minpuntje vind ik dat er een toelichting op de methode ontbreekt: hoe gaat een narratieve analyse nu precies in zijn werk? Borgman heeft er blijkbaar voor gekozen zijn lezers als het ware spontaan in (zijn hervertelling van) het verhaal van Lucas mee te nemen, maar de lezer die zich op een gegeven moment afvraagt waarom sommige teksten wel aan de orde komen en andere niet (of waarom sommige vragen wel gesteld worden en andere niet), vindt geen antwoord. Daarvoor is men aangewezen op andere literatuur.

dr. A.W. Zwiep (docent exegese en hermeneutiek NT en coördinator aan het CERT -Vrije Universiteit Amsterdam)

Lucas / Acta deel 1: De oorsprongen van het geloof. *Jos de Heer, Meinema Zoetermeer 2006, 358 blz., € 35,00*

Na eerdere publicaties over Openbaring brengt Jos de Heer, protestants predikant in Ouderkerk aan de Amstel, nu een dik boek uit over het Lucasevangelie. Eigenlijk is dit het eerste deel van twee: in dit deel vinden we een inleiding en de uitleg van Lucas 1-4, het tweede deel zal gaan over de rest van Lucas en heel Handelingen. (Hoe dik zal het worden?) Jos de Heer poneert dat het eerste deel van het evangelie tot 4:44 loopt en niet tot 2:52 of 4:13, maar beargumenteert dit amper. Hij ziet zowel de proloog Lucas 1:1-4 als de eerste vier hoofdstukken als 'bijbels abc' en dat rechtvaardigt zijn grote aandacht voor dit deel van het verhaal over Jezus. Ook al wordt het niet met zoveel woorden gezegd, dit boek is een commentaar. In de stevige inleiding op het tweedelige werk van Lucas legt de auteur de nadruk op het genre - geschiedschrijving! - en op de historische betrouwbaarheid van het vertelde, ook al wordt Lucas gezien als iemand van de derde generatie christenen die schrijft na de scheiding tussen synagoge en kerk. Er zijn talloze verwijzingen naar Hellenistische auteurs en in excursen biedt het boek relevante parallellen uit Josefus. Aan het begin van de uitleg vertaalt de auteur elke passage. Het nut van deze concordante vertaling is beperkt doordat niet wordt ingegaan op verschillen met bijvoorbeeld de Statenvertaling of de Naardense Bijbel. Ik ben ook niet overtuigd van de waarde van weergaven zoals 'gevorderd op de weg van hun dagen' (1:7), 'gelegentijd' (1:20), 'verwensel van adderen' (3:7) en 'een grote koorts' (4:38). De uitleg is tamelijk technisch en herinnert aan Breukelman en de Amsterdamse school. Hij zal het meest gewaardeerd worden door mensen met historische en taalkundige interesse. Het accent is hier verschoven van de Hellenistische naar de oudtestamentische parallellen en de auteur laat veel verrassende verbindingen zien tussen Lucas en het Oude Testament. Liederen en gedichten van mensen als

Oosterhuis en Barnard illustreren het proza. Er zijn veel rake inzichten maar de auteur herhaalt zichzelf ook. Bij de terecht nadruk op historiciteit is het opvallend dat het verhaal over de verzoeking van Jezus als enige volledig symbolisch wordt opgevat.

De inleiding en de uitleg van de proloog heb ik instemmend gelezen want ik ben blij met de dubbele nadruk op de historische betrouwbaarheid van Lucas en op de grote rol van het Oude Testament. Maar verderop in het boek werd ik minder enthousiast want ik kan me niet vinden in Jos de Heers visie op de persoon van Jezus. De Here Jezus wordt namelijk alleen als mens gezien. Ook overdrijft De Heer de continuïteit met het Eerste Testament; we lezen zelfs 'Johannes en Jezus brengen inhoudelijk niets nieuws' (231). Wie dit boek wil gebruiken bij bijbelstudie en preekvoorbereiding kan er dus niet op blindvaren.

Er staan nogal wat typefouten en grammaticale slordigheden in dit boek, vooral in de eerste honderd bladzijden; het meervoud van woorden op -ie is daar een bijzonder probleem (b.v. kopiën in plaats van kopieën). Als je er op gaat letten irriteren ook de inconsequenties in de transcriptie van het Grieks en in de weergave van Griekse werkwoorden. Voor een boek van deze omvang en met deze prijs zouden een harde kaft en wat meer registers (zoals op bijbelplaatsen) niet verkeerd zijn geweest. Nu is er slechts een register van Griekse woorden dat alleen verwijst naar de eerste maal dat een woord voorkomt. Nog twee bibliografische details: 1. De Heer had veel kunnen hebben aan Richard Bauckhams artikel over Lucas 1-2 in zijn bundel *Gospel Women*. 2. Hij zegt herhaaldelijk dat het moeilijk is om rabbinse tradities te dateren. Goed nieuws, sinds kort is er David Instone-Brewer, *Traditions of the rabbis from the era of the New Testament*, Volume 1: Prayer and agriculture (Grand Rapids: Eerdmans, 2004).

dr. Pieter J. Lalleman (docent NT aan Spurgeon's College)

Het vroege jodendom van A tot Z: Een kleine encyclopedie over de eerste duizend jaar (ca. 350 v.Chr.-650 n.Chr.). Pieter W. van der Horst, Meinema, Zoetermeer 2006, 181 blz. € 18,50

Het vroege jodendom van A tot Z is een beknopte Nederlandstalige encyclopedie over de eerste 1000 jaar joodse cultuurgeschiedenis in de nabijbelse tijd (circa 350 v.C. tot 650 n.C.). 'Aangezien zo'n alfabetisch naslagwerk in ons taalgebied nog niet bestond, vult het een reële lacune', aldus de achterflap. De lacune is er overduidelijk. De enige recente, Nederlandstalige encyclopedie over het jodendom is eerder een rijk geïllustreerd geschiedenisboek van het joodse volk door de eeuwen heen: *Encyclopedie van de joodse geschiedenis* (Kampen: Kok; Turnhout: Brepols, 1989), overigens een vertaling.

Dit boekje houdt het midden tussen een uitgebreid woordenboek en een beknopte niet-geïllustreerde encyclopedie.

Weliswaar wordt van een groot aantal trefwoorden de definitie gegeven, tezamen met eventuele jaartallen, plaatsnamen, Hebreeuwse termen (vaak tussen haakjes), verwijzingen naar het Nieuwe Testament of de vroege kerkgeschiedenis. Maar zelden wordt een inhoudelijk voorbeeld gegeven om de definitie te illustreren. Dit gebeurt wel bij het trefwoord 'gematria', waarbij het voorbeeld aantoont hoe een bijbelverklaring gebruik kan maken van de getalswaarde van een woord. De korthed van de beschrijvingen valt op, zeker ten aanzien van het medium *Internet*. Wie met Google zoekt op het trefwoord 'Belial' komt al snel op de site van de *Catholic Encyclopedia*, waarbij veel meer informatie staat over de herkomst van het woord Belial dan in dit boekje. Van der Horst bespreekt alleen de term Belial, zoals die in het vroege jodendom werd gebruikt. Dat het uit het Oude Testament stamt en welke ethymologie aan deze naam ten grondslag ligt, wordt buiten beschouwing gelaten (overeenkomstig de uitgekozen tijdspanne van 350 v.Chr. tot 650 n.Chr.). Wie googelt op de term 'baraita', vindt als een van de eerste hits de *Jewish Encyclopedia*, waarin een stuk uitgebreider wordt ingegaan op alle

leringen die niet in de Talmoud terecht zijn gekomen. Maar je moet toegeven: dit soort hits zijn nagenoeg altijd in het Engels, soms in het Duits, maar zelden in het Nederlands. Bovendien is de kwaliteit van sommige websites niet bekend, terwijl dit boekje zeer betrouwbare informatie verschaft.

Niet altijd is even duidelijk hoe de trefwoorden uitgekozen zijn. Mozes heeft een apart lemma, daarna komt nog het lemma 'Mozes-literatuur' waarin zes verschillende boekjes en/of genres worden genoemd met Mozes in de hoofdrol. Van die boekjes wordt heel summier de inhoud weergegeven, zodat de lezer meer weet dan alleen de titel en de eeuw van ontstaan. Elia heeft ook een apart lemma, maar literatuur over hem staat niet onder het lemma 'Elia-literatuur'. Het woord valt wel even, maar slechts drie titels worden tussen haakjes genoemd zonder inhoudelijke bespreking, terwijl de suggestie wordt gewekt dat er nog veel ongenoemd blijft. Het omgekeerde is het geval met Henoch, die geen eigen lemma heeft, maar wel genoemd wordt onder het lemma 'Henoch-literatuur'. Zo blijf ik dan nieuwsgierig naar de functie van de persoon Henoch in het vroege jodendom. Een ander voorbeeld van onduidelijkheid is het ontbreken van het woord 'Ga'on', terwijl het meervoud 'Ge'onim' wel aanwezig is. En waarom staat 'gemiloet chesed' wel als lemma vermeld, terwijl het Nederlandse 'barmhartigheid' niet voorkomt, zelfs niet als verwijzing naar de term 'gemiloet chesed'?

Ondanks de korthed en wat onduidelijkheden is het een zeer informatief boek. Wilt u weten welke teksten precies bij het 'Sjema' horen, dan kunt u dit hierin lezen. Wilt u weten welke rabbi Gamaliël de leermeester van Paulus is geweest, het staat hierin, tezamen met alle andere rabbi's Gamaliël uit die tijd. Bent u nieuwsgierig of de Samaritanen nog steeds aanbidden op de berg Garizim, u vindt het hier. Of bent u geïnteresseerd in joods gebedsleven, godsbeelden, stromingen of geschriften. Het staat er allemaal in: accuraat, beknopt, Nederlands en uitnodigend naar meer, zie daarvoor de lijst van boeken en websites achterin.

Overigens moet de lezer wel goed op de ondertitel letten: de behandelde woorden worden alleen beschreven zoals ze in de eerste duizend jaar voorkwamen, dat wil zeggen, van 350 voor Christus tot 650 na. Dat is een periode waarin het jodendom geformeerd werd rond synagogen, rabbijnen en de heilige boeken. Dat betekent wel, dat van sommige woorden de latere betekenis niet terug te vinden is.

'Chassidim' zijn bij voorbeeld niet de huidige (ultra-)orthodoxe Joden, maar alleen de vrome Joden die tijdens de Makkabese oorlogen meevochten met andere antihellenistische stromingen.

Laat ik eindigen met een lemma dat u waarschijnlijk volslagen onbekend is en voor een christelijk lezerspubliek toch heel aansprekend moet zijn: 'Hemerobaptisten', lett. "zij die zich dagelijks onderdompelen", een joodse groepering die zich door dagelijkse rituele reinigingen van de andere joden onderscheidde. Van deze groep, die alleen door kerkvaders wordt vermeld, is verder zeer weinig bekend.' Dit lijkt me een groepering die de doop combineerde met een begrip als 'dagelijkse bekering'.

dr. Eveline van Staaldoune-Sulman

The Coming of the Son of Man. New Testament Eschatology for an Emerging Church. Andrew Perriman, Paternoster Milton Keynes 2005, 272 blz., £ 8,99

De nieuwtestamenticus Andrew Perriman geniet bekendheid vanwege *Speaking of Women*, zijn uitstekende boek over Paulus' visie op de vrouw, en vanwege een rapport voor de Engelse EA over het welvaartsevangelie. In dit nieuwe boek komt hij met een herinterpretatie van de passages in het Nieuwe Testament die traditioneel als eschatologisch worden gezien. In een inleidend hoofdstuk geeft hij een verantwoording van zijn methode en een samenvatting van het boek Daniël, dat volgens hem het patroon vormt waarop het NT borduurt. Hij bespreekt zijn vooronderstelling dat wat de schrijvers van het NT zeggen, van directe relevantie geweest moet zijn voor hun eerste lezers.

Er volgen twee hoofdstukken over Jezus' 'Rede over de laatste dingen' en één over het overige materiaal in de synoptische Evangelieën. De auteur volgt Tom Wright en anderen die stellen dat de Here Jezus alleen spreekt over de verwoesting van Jeruzalem in het jaar 70 en dat er dus in Matteüs 24par niets staat wat nu nog toekomst is. Ook *alle* andere teksten uit de evangelieën die iets over de toekomst zeggen, zoals de gelijkenissen over de talenten, slaan op de 'terugkeer' van Jezus in 70. De term *hades* (hel, onderwereld) is een metafoor voor de vernietiging van de joodse elite. Onomwonden spreekt Perriman over het jaar 70 als de totale verwerping van Israël. Die verwerping, samen met de ineenstorting van het Romeinse rijk en de verbreiding van het evangelie, maakt de glorie van de Mensenzoon zichtbaar en *is* daarom zijn komst in glorie. De auteur is zelfs nog radicaler dan Tom Wright wanneer hij zegt dat het Koninkrijk van God in 70 begon en dat de wet van Mozes sindsdien is afgeschaft, aangezien hemel en aarde zijn voorbijgegaan (vgl. Mt 5:18). De volgende drie hoofdstukken gaan over Paulus, en ook hier is de conclusie dat alles wat geschreven staat in het jaar 70 is vervuld, bijvoorbeeld wat de Tessalonicenzenbrieven over de *parousia* en de wetteloze mens zeggen. In het voorbijgaan wordt hetzelfde gesteld over de inhoud van Johannes 14:3, Handelingen 3:21 ('de wederoprichting aller dingen') en 2 Petrus.

Twee hoofdstukken zijn gewijd aan Openbaring. Hier maakt Perriman scherp onderscheid tussen de hoofdstukken 6-11 die zouden gaan over de ondergang van Jeruzalem en de hoofdstukken daarna die op Rome slaan; maar vervuld is het allemaal. Zelfs het 'Ik kom spoedig' van Openbaring 22 slaat op het jaar 70. Alleen 20:7-15 en hoofdstuk 21 zijn nog niet vervuld.

Perrimans laatste hoofdstuk behandelt onder andere Romeinen 9-11. Het centrale vers 11:25 wordt in een paar zinnen wegverklaard door het daarin beloofde heil als voorwaardelijk te bestempelen. In schijnbare tegenspraak daarmee lezen we een bladzijde verderop dat 'heel Israël' het

deel is dat overblijft nadat het oordeel in het jaar 70 is voltrokken. Exit Israël. Voor de kerk echter ademt Perrimans boek de optimistische toon van het post-millennialisme. Sinds het jaar 70 leven wij in 'the age that has come': Het koninkrijk Gods is onwankelbaar gevestigd en satan is voor een symbolische 1000 jaar gebonden. De 'eerste opstanding' heeft al plaatsgehad en de geloofsmartelaren - gedood door de Joden! - regeren met Christus. Wat Perriman zegt is niet nieuw en het is ook niet begonnen bij Tom Wright. Voor wat betreft zijn nadruk op het jaar 70 staat hij in feite op de schouder van James Stuart Russell die in *The Parousia* (1878) anoniem uitgegeven, in 1887 op naam) stelde dat alles wat het NT zegt over de toekomst reeds in 70 vervuld is. Voor Openbaring heeft onze landgenoot C. van der Waal hetzelfde geschreven. De ondertitel is een lokkertje. Perriman werkt voor een organisatie die zich bezighoudt met hedendaagse vormen van kerk-zijn. 'Emerging church' is op dit moment in Engeland en de VS een heel populaire kreet en daarop speelt de uitgever in. Maar het is ronduit teleurstellend dat de auteur stelt dat hij in dit boek niet kan uitwerken wat zijn exegese betekent voor de praktijk van het geloofsleven. De tekst leest vlot maar is beslist niet simpel doordat er veel technische exegese in staat. Het wemelt van de Griekse woorden, beroep op de Septuaginta en verwijzingen naar Makkabeeën en Josefus. Ook is de ordening van de stof binnen de hoofdstukken soms eerder associatief dan logisch. Perriman zelf zegt dat hij narratief te werk gaat - weer een modieuze kreet. De dialoog met de vakgenoten vindt plaats in de voetnoten. Van de toekomstverwachting van het Nieuwe Testament blijft bij Perriman weinig over want vrijwel alles is al gebeurd. Ik blijf met veel vragen zitten rondom wat er gebeurde in het jaar 70. De eerste drie vragen zijn eerder al aan Tom Wright gesteld maar Perriman negeert ze. In hoeverre kun je zeggen dat Christus door de ramp in 70 verheerlijkt werd? Weet Perriman wel dat Jezus een Jood is? De verwoesting van stad en tempel in 70 was voor de Joden natuurlijk diep ingrijp-

pend, maar veranderde er voor de christenen echt zoveel als Perriman suggereert? (Wat er concreet veranderde werkt hij niet uit.) Hoe verhoudt deze uitleg zich tot de datering van de boeken van het Nieuwe Testament? Waarom wordt er in de boeken die na 70 ontstonden niet openlijk op dat jaar teruggeblikt? Werden de christenen werkelijk zo vervolgd door de Joden als Perriman suggereert? Heeft zijn visie op het eind van Gods bemoeienis met de Joden niet iets latent antisemitisch? Het boek is veel te kort om op deze onderwerpen in te gaan. Perriman provoceert, maar bewijst niets. Zijn conclusies zijn voor mij ongeloofwaardig maar ik ben bang dat dit boek vol vervangings-theologie het in Engeland, waar velen geen oog hebben voor Israël, beter zal doen dan in Nederland.

dr. Pieter J. Lalleman (docent NT aan Spurgeon's College)

Recht in overvloed. Gerechtigheid en professionaliteit in de ontmoeting tussen arm en rijk. Gerard Verbeek, Damon Budel, 2005, 271 blz. € 17,90

Vroeg of laat worden christenen die zich bezig houden met (internationale) hulpverlening en samenwerking geconfronteerd met de vraag waar ze mee bezig zijn. Waarom doen we dit eigenlijk? Heeft het zin? Hoe maakbaar is de wereld? Doen christenen dit werk anders dan niet-christenen?

Dit boek gaat in op dit soort vragen en wil een bijdrage leveren aan de discussie over de oorzaken en bestrijding van armoede en ongelijkheid (12). Het boek beschrijft daartoe de christelijke ontwikkelingspraktijk zodanig, dat het aan de betrokkenen een houvast biedt voor eigen beleid en uitvoering (37).

Verbeek gaat in op drie kernspanningen:

1. de spanning tussen de eigenheid (en rechten) van de arme en de gerichtheid (en verwachtingen) van de hulpverlener
2. de spanning tussen een primaire gerechtigheidsoriëntatie (structurele veranderingen) en een primaire barmhartigheidoriëntatie (liefdadigheid)

3. de spanning tussen identiteit (wie ben je) en professionaliteit (hoe doe je je werk).

Om duidelijkheid te scheppen in de complexiteit en analyse mogelijk te maken, gebruikt de schrijver een raamwerk met vier kwadranten. Op de horizontale as staat de spanning tussen een persoonlijke en een maatschappelijke benadering. Op de verticale as staat enerzijds de menselijke verantwoordelijkheid (veranderingen zijn realiseerbaar en zichtbaar) en anderzijds Gods eigen weg (sterk besef van menselijke beperktheid). Dit resulteert in vier typen christen die elk op hun eigen manier gemotiveerd zijn. Type 1 leeft in 'afhankelijke gehoorzaamheid', type 2 gaat voor 'praktische levensheiliging', type 3 is voor 'loyaliteit en solidariteit' en type 4 voor 'effectief samenwerken' met alle betrokkenen (43).

Dit raamwerk past Verbeek vervolgens toe op de kernspanningen en dit leidt tot een verhelderende kijk op waar en waarom verschillende christenen zich thuis voelen in een bepaalde benadering. Na een theoretische verhandeling over de verschillende types christenen in de internationale samenwerking, beschrijft de auteur een aantal bekende Nederlandse organisaties en hun positie: de orthodox-reformatische, de orthodox-evangelische, de orthodox-gereformeerde (Kuyperianen) en ten slotte de oecumenische (75-77). Ook hier weer is het raamwerk verhelderend.

Verbeek gaat ook uitvoerig in op de verschillende posities die christenen innemen ten opzichte van de cultuur (117-119) en op de rol van religie op ontwikkeling in het algemeen (121-131). Hij benadrukt dat religie, na decennia lang buiten de deur gehouden te zijn, nu weer haar intree gemaakt heeft, ook in de zogenaamde seculiere wereld. Ook daar is doorgedrongen dat je niet om geloof heen kunt!

Ook het huidige pessimisme over de impact van de internationale samenwerking komt aan bod. Het boek wordt verlevendigd met de feedback die de schrijver kreeg op een enquête onder mensen die actief zijn in de internationale samenwerking.

Het boek eindigt met de suggestie dat christelijke organisaties mede richting

kunnen geven aan een nieuwe stemming over hulpverlening en internationale samenwerking, beschreven als een bewogen realisme: 'Het ideaal daarbij is dat iedereen op deze wereld kan deelhebben aan een leven in overvloed; dat aan de lichamelijke, psychologische, sociale en geestelijke basisbehoeften van mensen tegemoet wordt gekomen. Kortom een leven zoals God dat bedoeld heeft... Een leven ook waartoe God in principe de mogelijkheden op deze wereld gegeven heeft. De aarde biedt immers genoeg 'rijkdommen' voor iedereen? Vandaar het ideaal: een rechtvaardige verdeling van de overvloed.' (261-262)

Een verhelderend boek dus voor wie als christen bezig is met vragen over armoede en gerechtigheid, 'hier' en 'daar'. Een goed gedocumenteerd boek ook, met veel interessante verwijzingen. Een pittig boek ook. Geen boek voor een breed publiek, maar voor een specifieke doelgroep; vooral bedoeld voor wie met hart en hoofd bij armoedebestrijding en uitwerken van gerechtigheid betrokken is.

Het boek is van belang voor christenen werkzaam in elk continent, inclusief Europa, ook al komen de meeste voorbeelden uit Afrika waar de auteur - adviseur en onderzoeker op het gebied van internationale samenwerking en organisatieversterking - de meeste ervaring heeft (13). Een aanrader voor wie bedachtzaam te werk gaan in Gods Koninkrijk.

dr. Dirk R. Frans (socioloog en freelance adviseur in de internationale samenwerking voor zowel christelijke als seculiere organisaties in Europa en Azië)

Jubilee Manifesto. A framework, agenda & strategy for christian social reform.

Michael Schluter & John Ashcroft (eds.), Inter-Varsity Press Leicester 2005, 357 blz., £14,99

In 1983 is in Cambridge het Jubilee Centre opgericht, een christelijke denktank die studie maakt van sociale hervormingen en geïnspireerd heeft tot een aantal concrete projecten op dat gebied. Dit boek is de opbrengst van zo'n 20 jaar onderzoek en

praktijkervaring. Leidende gedachte is de overtuiging, dat de Bijbel een sociaal visioen behelst dat heden ten dage uitgewerkt kan worden tot een alternatief voor het moderne kapitalisme (300-303). De diverse auteurs werken de hypothese uit, dat het christendom een relationele religie is en dat daarom het denken in relaties karakteristiek is voor een bijbelse inrichting van de maatschappij. Na enkele inleidende hoofdstukken volgt het belangrijke tweede deel, waarin beschreven wordt hoe de 'relationele dynamiek' doorwerkt in de bijbelse modellen van het gezin, de staat, de sociale voorzieningen, het financiële bestel, de economie, het strafrecht en de internationale verhoudingen. In een afsluitend derde deel worden strategische lijnen getrokken en evaluaties gegeven van onder andere een campagne voor de zondagsrust en een project ter bestrijding van werkloosheid in steden.

De lezer ziet: aan ambities ontbreekt het niet in dit *Jubilee Manifesto*. Dat vind ik ook het innemende van het boek. De post-modernistische tijdgeest trotserend schuwt men de 'big ideas' niet (28). Ook wordt weerstand geboden aan de tendens, om het christelijk geloof toe te spitsen op soteriologische en ecclesiologische thema's: men heeft de moed om aandacht te vragen voor 'wereldlijke' instituties als 'volk', 'gezin' en 'recht'. Bezield door de overtuiging dat het christelijk geloof werkelijk iets te zeggen heeft over politiek en maatschappij, wil men architectonische kritiek uitoefenen op de westerse samenleving en aanzetten tot radicale sociale hervormingen. Vooral aan de beschouwingen over het financiële en economische leven in de Bijbel worden voorstellen tot ingrijpende koerscorrecties ontleend.

Interessant is de stelling, dat allerlei crisisverschijnselen – variërend van de Derde Wereld-problematiek tot drama's als het Ahold-schandaal – alleen effectief bestreden kunnen worden wanneer het kapitalistische systeem als zodanig onder vuur wordt genomen.

Als theoloog kan ik niet beoordelen, of de boeiende uiteenzettingen over bijvoorbeeld het rentewezen (203-215) hout snijden. Wel weet ik, dat er in de geschiedenis van de christelijke kerk en cultuur over

het bijbelse renteverbod veel te doen is geweest. Tot mijn verbazing gaat de auteur van het desbetreffende hoofdstuk daaraan voorbij. Ik acht dat kenmerkend voor de methode van het boek als geheel: naar verhouding wordt weinig aandacht geschonken aan de beschrijving en analyse van eerdere christelijke economische, politieke en juridische theorieën. Daardoor komen heel wat probleemstellingen niet uit de verf. Zo vind ik de nog geen drie bladzijden over de theorie van de 'rechtvaardige oorlog' (264-267) echt onder de maat. Ook wordt te weinig werk gemaakt van de doorlichting van de grote ideeologieën. De verwachtingen die gewekt worden door de indrukwekkende literatuurlijst worden niet waar gemaakt. Eigenlijk is de teneur van dit *Jubilee Manifesto* biblicistisch: men wil de bijbelse modellen van bijvoorbeeld economie en strafrecht rechtstreeks toepassen op onze samenleving. Ik plaats daar grote vraagtekens bij. Wordt de voortgang van de geschiedenis daarmee in wezen niet miskend? Is het bijbelse 'sociale visioen' niet dusdanig cultureel bepaald, dat het te kort door de bocht is om er een model voor onze samenleving in te zien? Redacteur John Ashcroft is zo eerlijk om op blz. 302 zelf de vraag te stellen, of het proces van 'modernisering' wel op gang had kunnen komen, als we halt hadden gehouden bij het bijbels relationisme. Kortom: met het historisch proces wordt niet genoeg rekening gehouden. Zo zet ik het *Jubilee Manifesto* toch wat teleurgesteld in mijn boekenkast en kan ik het niet zo enthousiast aanprijzen als ik gehoopt had. Wie nauwkeurige en bevlogen bijbelstudie verwacht, komt er zeker niet bedrogen mee uit. Maar voor een christelijk concept van sociale hervorming is meer nodig. Dat 'meer' wordt naar mijn gevoel in dit boek onvoldoende geboden.

dr. Ad van der Dussen

Ultiem geluk. Een nieuwe kijk op Jezus, de verzoening en de Drie-eenheid.

Vincent Brümmer, Kok Kampen 2005, 221 blz., € 17,90

Van godsdienstwijsbegeerte kun je veel profijt hebben. Dat valt mij altijd weer op als ik iets van Vincent Brümmer lees. Ook in zijn nieuwste boek laat hij zien hoe dit vak zijn diensten bewijst bij het bespreken en verhelderen van centrale thema's van het christelijk geloof. In *Ultiem geluk* zijn dat er nog al wat: de persoonlijke relatie tot God (hoofdstuk 2); zonde en verzoening (hoofdstuk 3 en 4); de leer van Christus' twee naturen (hoofdstuk 5); de leer van de drie-eenheid (hoofdstuk 6); het gesprek tussen joden, moslims en christenen (hoofdstuk 7). Aan dat alles vooraf gaat een beschouwing over de vraag, welke grenzen gesteld zijn aan het menselijk denken over God (hoofdstuk 1). Op het eerste gezicht lijken al deze onderwerpen wat willekeurig bij elkaar te zijn gevoegd. Bij nader inzien echter volgen ze logisch op elkaar. Kort gezegd verloopt het betoog als volgt. Ons ultieme geluk ligt in de liefdevolle verbondenheid met God. Ons ongeluk is, dat wij van God vervreemd zijn geraakt. Verzoening houdt in, dat de relatie hersteld wordt. Dat herstel kan alleen plaats vinden als Jezus ons enerzijds Gods liefde openbaart en anderzijds laat zien hoe het volmaakte menszijn in verbondenheid met God eruit ziet. De Heilige Geest dient ons daarnaast te inspireren met een 'smaak' voor het goede. Zo valt de leer van de Drie-eenheid op haar plaats: niet als een speculatie over God, maar als een beschrijving van 'de drievuldigheid van God in zijn handelen met ons.' (198)

Toch is deze doorgaande lijn maar van betrekkelijk belang. De kracht van het boek ligt in de verrassende belichting van de diverse onderwerpen. Mij hebben vooral drie dingen getroffen. In de eerste plaats het onderscheid dat Brümmer maakt tussen een relatie van liefdevolle verbondenheid en een zakelijke overeenkomst waarin partijen bepaalde rechten en plichten tegenover elkaar op zich nemen. Hij had het thema al breed ontvouwd in zijn boek *Liefde van God en mens*,

maar geeft er hier nieuwe stootkracht aan door het toe te passen op de verzoeningsleer. In de tweede plaats verrast Brümmer door veel te doen met motieven uit het werk van de mysticus Bernard de Clairvaux. In de derde plaats ben ik onder de indruk van zijn kritische bespreking van de sociale triniteitsleer.

Er zijn meer goede dingen van dit boek te zeggen. Zo worden behartigenswaardige woorden gesproken in hoofdstuk 1, over de beperktheid van de metaforen die wij gebruiken in ons spreken over God. Ook ben ik gecharmeerd van Brümmer's heldere, analytische betoogtrant. Tegelijk bekruipt mij het gevoel, dat hij met zijn analyses de Bijbel niet altijd recht doet. Zo houdt hij een liefdesrelatie en een overeenkomst van rechten en plichten wel heel strak uit elkaar, terwijl in de Bijbel de verbondsrelatie tussen God en zijn volk duidelijk beide componenten heeft. Daardoor vind ik de kritiek op de Anselmianse verzoeningsleer niet geheel overtuigend. Een ander voorbeeld. Brümmer ziet de wonderen die Jezus doet eerder als manifestatie van zijn volmaakte menszijn dan als een bewijs van zijn goddelijkheid (164). Mijn vraag is, of dat in het licht van het evangelie van Johannes te handhaven is. Vergelijk Johannes 2:11, waar gezegd wordt dat Hij zijn heerlijkheid openbaarde door tekenen te doen als in Kana. Juist dat woord 'heerlijkheid' verwijst in Johannes echter naar zijn goddelijkheid, vgl. 1:14; 17:24.

Tenslotte nog een meer algemene opmerking. Bij zo'n veelheid van onderwerpen in naar verhouding zo'n kort bestek is het bijna onvermijdelijk dat de lezer hier en daar denkt: 'Daar zou ik meer over willen horen!' Wat mij betreft had de schrijver dan ook iets minder aan de orde gesteld in dit boek. In het laatste hoofdstuk tref ik zoveel lacunes aan, dat ik liever had gezien dat hij het had weggelaten. In plaats daarvan had ik het verwelkomd, als hij in hoofdstuk 2 uitvoeriger en kritischer was ingegaan op Augustinus' platonisch gekleurde argumentatie, dat ons ultieme geluk ligt in het genieten van de relatie tot God (51v, 71). Op een aantal plaatsen in het boek benadrukt de schrijver, dat de 'platonische denkpatronen ...

ons totaal vreemd zijn geworden' (38, vgl. 153, 182). Ik zou wensen dat hij dat ook op dit cruciale punt meer tot gelding zou brengen. Want het thema *ultiem geluk* is het mijns inziens waard, dat een gerijpt denker als Brümmer er nog langer en intensiever zijn licht op laat schijnen.

dr. Ad van der Dussen

God verstaan. Groeien in vertrouwelijke omgang met God. Dallas Willard, *Inside Out Publishers Amersfoort 2006, 248 blz., €18,95*

In een relatie verwachten we communicatie, ook in onze relatie als kinderen van God met de Vader. Maar 'als we tot God spreken noemen we dat bidden, als God tot ons spreekt noemt men dat schizofrenie' zegt Dallas Willard in zijn boek *God verstaan*, een mooie vertaling van de oorspronkelijke titel *Hearing God*, in 1983 voor het eerst gepubliceerd bij Inter Varsity Press USA. Op welke manier kunnen we verwachten iets van God te horen? Is het laatste dat God gezegd heeft zijn woorden zoals die in de Bijbel staan? Wie verlangt er niet naar om God rechtstreeks en persoonlijk te horen op een moment dat we bemoediging nodig hebben, of raad bij het maken van keuzes? Wie is teleurgesteld over het zwijgen van God? Wie denkt een aanwijzing van God gekregen te hebben, maar twijfelt: maak ik mezelf iets wijs? Wie heeft zich wel eens geërgerd aan iemand die bij voorbaat alle kritiek uitsluit door te zeggen: 'De Heer heeft mij gezegd dat...'? Hoe kunnen we sektarisch leiderschap herkennen en stoppen? Allemaal zaken die in dit boek aan de orde komen.

God verstaan is geen boek met tips en trucs, al geeft de schrijver heel praktische en bruikbare aanwijzingen om meer van God op te merken. Het gaat bij alles om de vertrouwelijke omgang met God. Het gaat om relatie. In een cultuur met meer keuzemogelijkheden dan we aan kunnen, zou het makkelijk zijn als God ons zou voorzeggen wat we moeten kiezen. 'Zou een vader dat doen?' vraagt Willard, 'De keus voor zijn volwassen kind maken of

van hem verwachten dat hij de enige goede keuze maakt?' Helpt een vader zijn kind niet om te groeien door te leren kiezen? 'Verstaan van God zal ons niet tot perfecte slaven maken, maar tot vrije kinderen.' Verstaan van God is ook niet het lospeuteren van informatie die we op een natuurlijke manier niet kunnen krijgen. Het is iets heel anders dan horoscopen lezen en de toekomst voorspellen. Deze geest ademt het boek, dat aan de ene kant verlangend maakt naar meer van God en aan de andere kant het krampachtige eraf haalt. Het geeft moed om leiding te verwachten van God en ook moed om zelf keuzes te maken en kritisch te zijn. Leiding van God zal vooral ons karakter vormen.

Willard gaat in gesprek. Met zijn (Amerikaanse) omgeving, met mensen die ieder moment een openbaring verwachten - de boodschap-per-minuut visie - met mensen die in het perfecte centrum van Gods wil willen staan en zoeken naar precies datgene wat God op dat ogenblik van hen vraagt. Hij gaat uitgebreid in op de vraag of het, als modern mens, mogelijk is te geloven in aanwijzingen van God om ons heen, dankzij of ondanks natuurwetten. En waarom is het nodig God in ons dagelijks leven te verstaan, hebben we aan de Bijbel niet genoeg?

De negen hoofdstukken van het boek worden besloten met een aantal vragen. Sommige helpen de inhoud op een rij te zetten, andere nodigen uit tot praten of overdenken. De vragen zijn in de stijl van het boek: ze helpen de lezer wat hij gelezen heeft te verbinden met wat hij al weet en ervaart. Er is ruimte voor kritiek en vragen.

Dallas Willard schrijft voor een publiek dat bekend is met het idee dat we God kunnen verstaan en voor mensen die zich verzetten tegen misbruik en manipulatie en daar erg huiverig voor zijn geworden. Dit helpt ons te zien waar bepaalde accenten toe kunnen leiden en waar de mogelijkheden en de grenzen liggen. Wij, Nederlandse protestanten, staan erom bekend dat vrijwel elke kerkganger een theoloog is (was), bekend met de Bijbel en de belijdenis en de reden waarom hij bij deze en niet bij die kerk is aangesloten.

We kunnen goed over de preek praten, maar minder goed over eigen beleving. Bij doorvragen heb ik regelmatig verhalen van ouderen gehoord over situaties waarin ze God heel persoonlijk hebben ervaren, verhalen die ze altijd voor zich hadden gehouden. 'Je wilt niet overmoedig overkomen toch.' Jongeren lijken, vaak over kerkmuren heen, juist te beginnen bij de beleving, de relatie. Beide manieren kunnen uitlopen in eenzijdigheid. Een gelovige heeft kennis nodig, maar ook beleving. Nieuw-gelovigen vragen vooral naar het laatste. Meer charismatische kerken ontstaan naast de meer traditionele, wat een gemiste kans is voor beide, naar mijn idee. Bovendien, nu in Nederland al minder mensen een kerkelijke binding hebben en al meer mensen zoeken naar 'het spirituele', moeten we ons de vraag stellen of de kerk dingen heeft laten liggen. Waarom komen mensen niet in de kerk terecht als ze op zoek zijn naar rust en zingeving, maar regelmatig in New Age en alle religies die zich daarin verdringen? Is ons geloof te veel een hoofdreligie geworden, van verstand en ethiek en hebben we de relatie, de communicatie verwaarloosd? Willard noemt eenzaamheid de 'melaatsheid van de moderne wereld' en dat terwijl de hele kosmos God ademt en God ons bij de naam roept. Wat heeft de kerk daarin de wereld te bieden? Wie dit boek niet leest omdat hij voor zichzelf meer wil weten, zou het kunnen lezen om dat beter te begrijpen. In een rij boeken die ik heb gelezen over het onderwerp vind ik *God verstaan* één van de mooiste. Om de rust en de evenwichtigheid waardoor het onderwerp weer helemaal warm wordt. Gevoel en verstand worden aangesproken. Voor wie graag Richard Foster leest: Dallas Willard is een van zijn leermeesters en dat merk je. Ook voor mensen die beginnen na te denken over dit onderwerp of mensen die zich afvragen of God wel buiten de Bijbel spreekt is dit een aanrader.

Jeannette Westerkamp (justitiepredikante en betrokken bij New Wine)

Ontredderd. Het proces in de kerkenraad als de predikant seksueel misbruik heeft gepleegd. *Alexander L. Veerman, Boekencentrum Zoetermeer 2006, 380 blz., € 27,50*
Seks in de kerk. *Willem J. Ouweneel, Medema Vaassen 2006, 299 blz., € 19,95*

Ontredderd is een indrukwekkend onderzoek dat de lezer meeneemt naar de gemeente waar woorden als 'ontredde-ring', 'verbijstering' en 'verdriet' in iedere bijeenkomst voelbaar zijn. Veerman analyseert in drie cases wat er gebeurt als een predikant seksueel misbruik pleegt met een of meerdere gemeenteleden. Wanneer dan geruchten en vermoedens openbaar worden, zien we een enorme schok bij de kerkenraad en gemeente die velen verlammen. Wat als eerste opvalt, is dat er voortdurend 'splitsing' optreedt tussen mensen in en vaak ook buiten de gemeente. Dat kan ook niet anders, want veel mensen hebben evenzo veel opvattingen over wat er aan de hand is. In het hele proces rond het ontdekken en hanteren van het seksueel misbruik speelt religie een rol. In het boek van prof. Ouweneel, dat ik hieronder bespreek, is dat goed beschreven. Dat is meer dan alleen maar zeggen dat ieder mens, dus ook de predikant, een zondaar is. De predikant is het immers die in zijn gemeente, in pastorale relaties, zijn positie, invloed, goede verbale vermogen en charme heeft gebruikt voor het seksueel misbruik. Handvatten om uit de chaos van ontredde-ring, verbijstering en verdriet in de gemeente te komen zijn er volgens dr. Veerman in bevrijdingstheologische noties over macht en discours, het zoeken naar het gemeenschappelijke verhaal en het helende aspect van het handelen van de kerkenraad en de kerk. Het onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat er behoefte is aan zelfbewust leiderschap, *servant leadership*, dat dienend en ruimtescheppend aanwezig is, waar de macht aangewend wordt om stem te geven aan degenen die de Here Jezus zo vaak ontmoet in de Bijbel. Deze dissertatie maakt ons weer bewust hoe kwetsbaar de kudde is die wij als predikanten mogen hoeden. Het is Zijn kudde en met Hem, de Goede Herder als voorbeeld, zeggen we 'ja' tegen onze roeping.

Dat 'ja' geeft ons de verplichting om ons steeds meer te bekwamen in individueel pastoraat, groepspastoraat, het leiden van vergaderingen, kortom: om steeds te reflecteren hoe wij met de vele eisen die aan leiderschap worden gesteld, dienen om te gaan. *Ontredderd* is een toegankelijk boek voor leidinggevend (i.c. commissieleden, oudstenraden, kerkenraden) in de gemeenten die geconfronteerd worden met seksueel misbruik van een predikant of ambtsdrager.

Seks in de Kerk is een boek dat ik even heb laten liggen voor ik de recensie schreef. In ca. 300 pagina's bespreekt prof. Ouweneel zo'n beetje alle onderwerpen op het gebied van seks die te verzinnen zijn. Het boek is goed toegankelijk voor gemeenteleden en geeft in overzichtelijke paragrafen per onderwerp relevante informatie. Ik vind het zonder meer een prestatie dat Ouweneel zich in tal van onderwerpen op dit brede, maar ook vaak glibberige terrein van seksualiteit, heeft verdiept. Hij gaat de tabeonderwerpen ook zeker niet uit de weg. In de eerste hoofdstukken beschrijft hij hoe er over seksualiteit in de Bijbel wordt geschreven. Welke relaties zijn zoals door God bedoeld en welke kunnen dat nooit zijn? Een apart hoofdstuk is gewijd aan de gemeente en gemeentetucht. Dat zal ongetwijfeld opgaan voor veel gemeenten waar de gemeenteleden weet hebben van elkaar en de kerkelijke tucht nog wordt beoefend. Er zijn evenwel talloze gelovigen die lid zijn van een gemeente waar niemand terecht gewezen wordt, waar vele besproken relaties geen issue zijn en waar mensen zonder enige restrictie welkom zijn in de gemeente (p.79). Dat bracht mij op de vraag: voor welke doelgroep is dit boek geschreven? Ik kreeg toen ook helder waarom ik het boek even heb laten liggen. Er staat 'te veel' in en daardoor is het voor sommige doeleinden minder geschikt. Zo wordt 'transsexualiteit' uitvoerig beschreven, zelfs hoe de Rooms-Katholieke Kerk er op bedacht is dat vrouwen niet via een operatieve ingreep priester kunnen worden (p. 249), maar ik vind het probleem van incest, zowel als het over slachtoffers gaat als over daders, oppervlakkig beschreven (p. 255 v.). In

mijn pastorale praktijk en in mijn onderwijspraktijk heb ik één maal iemand mogen begeleiden die een geslachtsverandering overwoog. Maar ik kan niet meer tellen hoe veel incestslachtoffers, mannen en vrouwen, jongens en meisjes, en incestdaders ik heb gesproken. In die zin zou er wat meer gezegd kunnen worden hoe wij slachtoffers en daders van incest of misbruik pastoraal kunnen begeleiden. Veel leidinggevendenden raken 'ontredder' in deze complex-pastorale situaties, zoals Veerman zo duidelijk beschrijft. Het laatste hoofdstuk of te wel het 'aanhangsel' is verrassend en een hoofdstuk over 'Seksuele terminologie' ben ik in de medische-, psychologische of theologische literatuur over seksualiteit niet eerder tegengekomen. Kortom: het boek bevat veel informatie over alle mogelijke vormen van (seksuele) relaties, zeker voor hen die op zoek zijn naar een *Bijbelse verantwoording* voor 'Seks in de Kerk'. Voor het verantwoord begeleiden van slachtoffers en daders van incest of seksueel misbruik bestaan vele boeken, cursussen en trainingen. De geïnteresseerde lezer zal moeten overwegen waarom hij dit boek zal aanschaffen of een andere keuze zal maken.

prof. dr. J.C. Borst (PKN-predikant te Welsum, docent aan de PABO van de Christelijke Hogeschool Ede, hoogleraar praktische theologie aan de Evangelisch Theologische Faculteit Leuven)

Postille 58, 2006-2007. *Kerk en Prediking* (red.), Boekencentrum Zoetermeer 2006, 294 blz., € 23,00

Opnieuw 'Bos en Stark' in deze Postille. Beide promoveerden op een homiletisch proefschrift in resp. 2004 en 2005 en Stark volgde vorig jaar Bos op als auteur van het jaarlijkse literatuuroverzicht. Deze keer openen zij de Postille met een artikel van Bos over 'Prediking over de liederen aangaande de knecht des Heren' en een reactie daarop van Stark. Bos zoekt een weg tussen wat hij noemt de twee uitersten van onbekommerde christologische duiding aan de ene kant en de strenge verwerping daarvan uit historisch-kritisch oogpunt aan de andere kant. Bos waar-

schuwt voor een hermeneutisch éénrichtingsverkeer, waarin de eigen zeggingskracht van de teksten opgaat in de christologische duiding. Hierbij verdwijnt Israël uit beeld en houdt voor de hoorders het OT in feite op toen Jezus zei 'Het is volbracht': 'Het OT is vanuit dat perspectief gestorven op Goede Vrijdag en het NT opgestaan op de Paasmorgen'. Bos zoekt een alternatief vanuit een onderzoek naar de OT-sche citaten in het NT. Hij komt zo tot een eigentijds model van viervoudige Schriftzin, namelijk de 'sensus israeliticus' als eerste betekenislaag, de christologische betekenislaag als tweede, de ecclesiologische als derde (die in Handelingen verrassend genoeg méér aan de orde komt n.a.v. de knechtsliederen, dan de christologische!) en de eschatologische als vierde. Zo blijft de wederkerigheid tussen OT en NT open. Stark heeft naast waardering ook wel vragen bij dit model. Kan de wijze van citeren in het NT wel prescriptief zijn voor de huidige homiletische praktijk? En om wélk Israël gaat het nu eigenlijk: toen, nu, land, volk, staat?!

Boeiend is dat deze Postille tevens vier preekschetsen bevat voor de maand oktober – dus niet voor de lijdenstijd of voor advent! – over de vier knechtsliederen, van de hand van dr. G.W. Marchal. Mooie schetsen, die echter wel de vraag doen rijzen of Marchal genoemde artikelen ook tevoren gezien heeft. Het lijkt er niet op, aangezien hij alleen even verwijst naar Bos' viervoudige Schriftzin in zijn proefschrift en in zijn uitwerking weinig tot niets doet met diens viervoudige methode uit het artikel. Dit valt vooral op als hij de eerste schets laat samenvallen met Israëlzondag, maar in zijn uitwerking vooral de christologische verbinding legt en geheel zwijgt over de 'sensus israeliticus'. Een mooie constante in zijn schetsen is dat hij de knechtsteksten verbindt met wie God is: 'De Here God is in knechtsgestalte op aarde bezig'. Een liturgische verwijzing naar Opwekkingsliederen 268 ('Zie onze God, de Koning-Knecht'), ook opgenomen in de Evangelische Liedbundel als nr. 118, zou hier op zijn plaats zijn geweest, maar beide bundels vallen helaas geheel buiten de actieradius van de Postille. Een kleine omissie is ook

dat Marchal de beroemde woorden van John Wesley 'The world is my parish' toeschrijft aan John R. Mott (die het er overigens vast mee eens is geweest!).

Overigens biedt de schets van C.

Vogelvanger over Genesis 22 een prachtig voorbeeld van wat Bos bedoelt: niet direct doorlopen naar de christologie, maar de eigenheid van het verhaal laten spreken.

S.H. Hoogendijk waagt zich aan een schets voor een uitvaartdienst over de bloedvloeiende vrouw en het dochtertje van Jairus, maar kan de spanning die dit met zich meebrengt geen echte plaats geven. Sterker is de schets van H.B.

Graafland voor een jeugddienst over Jakobus' schrijven over de tong, al 'zondigt' zij wel tegen haar eigen uitgangspunt dat het vooral concreet moet zijn als het op de toepassing aankomt. Dan vraagt een jongere om méér dan alleen de aanwijzing dat wij steeds opnieuw bidden moeten om vergeving. (En een oudere trouwens ook.) Deze Postille bevat voor zover ik weet ook voor het eerst vier schetsen over zondagen uit de Heidelbergse Catechismus. Dat had voor mij natuurlijk niet hoeven, al schrijft Verboom er nadrukkelijk bij dat de Bijbel ook nu bron is en de HC een hulpmiddel. In zijn uitwerking bij de doop kan ik het toch niet anders zien dan dat dit juist andersom bij hem werkt...

Nog drie algemene opmerkingen: vandoord eindigen de schetsen in de Postille met liturgische aanwijzingen en geraadpleegde literatuur. Die stonden altijd netjes in een kleiner lettercorps. Nu is dat ineens een gróter lettercorps geworden. Foutje van de drukker of bewust beleid? Verder valt op dat er nogal een verschil is in de verhouding uitleg-aanwijzingen voor de prediking. Bij de ene auteur is het laatste soms erg beknopt, terwijl de ander veel breder uitpakt. Een wat uniformer redactionele aanpak zou hier helpen. Ten slotte blijken nogal wat auteurs moeite te hebben met de NBV (o.a. Roest en Marchal). Een teken aan de wand?

drs. Teun van der Leer

Messianisme en eindtijdverwachting bij joden en christenen, G.C. den Hertog en S. Schoon (red.), Boekencentrum Zoetermeer 2006, 239 blz., € 19,50

Deze bundel is het resultaat van een symposium in oktober 2004 aan de Theologische Universiteit Kampen (Koornmarkt) onder de titel *Messiasverwachting bij Joden en christenen: bron van vreugde en ellende*.

W. Rose zet uiteen dat met het woord messias in het O.T. aanvankelijk een tijdgenoot wordt bedoeld. Pas later heeft het woord messiaans een profetische of eschatologische betekenis.

Evenzo gaan koningspsalmen over een tijdgenoot en worden deze teksten later opgevat als een profetische voorzegging, zie bijvoorbeeld Zacharia 9:9,10. E. van Staalduine (jawel, van *Soteria*) wijst op hetzelfde verschijnsel in de Targoem Jonathan bij 2 Sam 23:1-8. J. Wesselius stelt in zijn analyse over de betekenis van het woord Messenzoon in Daniel 7:13,14, dat dit woord zowel persoonlijk uitgelegd kan worden als collectief. Apocalyptische teksten zijn soms bewust dubbelzinnig.

R. Roukema gaat gedetailleerd op zoek naar de oorsprong van de voorstelling dat de messias ter rechterhand van God gezeten is en doorloopt de nieuwtestamentische plaatsen waarin verwezen wordt naar Psalm 110:1. De vraag die voor mij is blijven liggen is: wat staat er nu echt in Psalm 110:1? Zijn de citaten in het N.T. mogelijk, noodzakelijk of misschien ook foutief?

M. Van Loopik bespreekt gedetailleerd de joodse messiasverwachtingen in de eerste twee eeuwen van onze christelijke jaartelling. Een belangwekkende bijdrage, omdat het veel duidelijk maakt over de context van de messiasverwachtingen in Jezus' tijd. Zo is er bijvoorbeeld de voorstelling van de stervende messias, de messias ben Josef, die in de eindstrijd tegen Gog en Magog omkomt om plaats te maken voor de komst van de messias ben David. Ook is het van belang vast te stellen dat teleurstellingen, zoals bij de beweging rond Bar Kochba, grote gevolgen hebben gehad voor de openheid voor apocalyptische verwachtingen. Na Bar

Kochba wordt men veel terughoudender en spreekt men alleen nog in het algemeen dat de messias op ieder moment kan verschijnen.

Veel informatie wordt geboden in de historische bijdragen van Otten, Raedts en Kirn. We lezen over de toekomstverwachting van de kerkvaders, de kruistochten, de beweging van Shabatai Tswi, de verwachting dat de Joden terug zouden keren naar het heilige land, enz.

Kirn concludeert kernachtig: alle ontsporingen hangen samen met 'een bepaald soort onmisbaar utopisme.... we hoeven de mening van de chiliasten en messianisten niet te delen, maar wel hun uitgangspunten'.

Echt spannend wordt het als de 'messiaanse koorts' in het huidige Israël aan de orde komt. Zowel in het jodendom als het christendom heeft de stichting van de staat Israël geleid tot hooggespannen verwachtingen. Mock beschrijft dat er nu in de joodse wereld een veel grotere verdeeldheid is ten opzichte van dertig jaar geleden. Schoon vertelt dat in Israël ieder jaar zo'n vijftig toeristen in de psychiatrie worden opgenomen vanwege het zogenaamde Jeruzalemsyndroom, een psychiatrisch ziektebeeld, waarin men door wanen de realiteit tracht aan te passen aan de droom. Schoon geeft een gedetailleerd beeld van de krachten die er zijn in het huidige Israël en noemt de naïeve steun van evangelische christenen voor extremistische bewegingen, maar evenzeer de reserves die er zijn bij mensen als Van Campen, Reitsma en Anne van der Bijl. Ook de vertegenwoordigers van de zo vaak vergeten groep Palestijnse christenen worden genoemd, waaronder Naim Ateek, die stelt dat niet de landbelofte de centrale toetsteen is voor de politiek van Israël, maar het verhaal van de wijngaard van Nabot!

Den Hertog bespreekt de messiaanse gerichtheid in de theologie van Miskotte en Ter Schegget en Vreekamp legt in zijn bijdrage een wat mij betreft minder logisch verband tussen het loofhuttenfeest en de liturgische viering van de laatste drie zondagen voor Pasen.

Tot zover mijn misschien te feitelijke weergave van de inhoud. Iedere predikant en voorganger krijgt vanuit de Bijbel of

vanuit de catechese geregeld te maken met de verwachting van het Einde. Deze bundel bevat zowel exegetisch als historisch een schat aan informatie. Wat mij betreft dus een prima aanschaf.

drs. Jart Voortman

The Place of Judas Iscariot in Christology. *Anthony Cane, Ashgate Aldershot 2005, vii + 211blz., £ 47,50*

Judas Iscariot speelt vanouds een belangrijke rol in een aantal cruciale theologische debatten. Kwesties als vrije wil en uitverkiezing, vragen over de reikwijdte van het heil, de avondmaalsleer, de christologie en de eschatologie, de rol van het joodse volk en de oorsprong van het antisemitisme, zijn niet te beantwoorden zonder de rol van Judas erbij te betrekken. Niet zonder reden noemde Karl Barth Judas dan ook *executor Novi Testamenti*, 'voltrekker/uitvoerder van het nieuwe verbond' (KD II.2, 558-559).

De vraag die in dit boek van de Anglicaanse geestelijke Anthony Cane centraal staat, is de vraag naar de reikwijdte van het heil dat Jezus heeft gebracht en naar de rol die Judas daarin vervult: is Judas, de verrader van de Zoon van God, het tragisch slachtoffer van een wrede God of is er ook voor hem nog hoop op redding?

In het eerste hoofdstuk bespreekt Cane de nieuwtestamentische teksten over Judas. Veel aandacht gaat daarin uit naar de parallel tussen God die Jezus 'overleverde' en Judas die Jezus 'overleverde' (in het Grieks wordt hetzelfde woord gebruikt). Het bredere betoeg van dit boek steunt voor een groot deel op deze overeenkomst, omdat geconcludeerd wordt dat zowel Jezus als Judas een plaats hebben in de uitvoering van het verlossingsplan van God.

Vervolgens zet Cane twee lijnen uit, de lijn van Karl Barth als iemand die de vraag naar het (uiteindelijke) heil van Judas open laat en de lijn van Donald MacKinnon, die de woorden 'het was beter dat die mens (Judas) niet geboren was' in strikte zin opvat en op Judas'

definitieve bestemming (het oordeel) betreft. Voor MacKinnon is het de tragiek ten voeten uit dat Jezus met zijn heilsverklondiging niet alleen heil maar ook onheil aanrichtte (een eeuwig oordeel voor Judas). Barth is genuanceerder: hij spreekt wel uitdrukkelijk van de verwerping van Judas, maar legt de nadruk op het gegeven dat Judas stierf 'aan de verkeerde kant van Goede Vrijdag', wat hoop biedt op een eschatologische redding: het gebed van Jezus aan het kruis ('Vader, vergeef het hun, want ze weten niet wat ze doen') geldt ook voor Judas.

Aan de orde komen achtereenvolgens vragen over Judas' deelname of niet aan de voetwassing (en hoe effectief die dan was), zijn aanwezigheid bij het laatste avondmaal (met alle praktisch-theologische vragen die dat voor ons nu oproept), zijn rol in het overleveren van Jezus (willoos slachtoffer? wat zegt de keuze voor Judas als apostel over Jezus?), zijn al dan niet oprechte berouw en zijn dood, en het nut voor Judas van Jezus' 'nederdaling ter helle'. In deze hoofdstukken komen onder meer de visies van Origenes, Augustinus, Johannes Chrysostomus, Rupert van Deutz, Thomas van Aquino en Hans Urs von Balthasar aan de orde.

Cane zelf zoekt de 'oplossing' van al deze vragen in het aanvaarden van de onoplosbare spanning tussen voorzienigheid en tragiek. In navolging van Barth probeert Cane deze twee lijnen onverkort (of Barthiaans uitgedrukt: dialectisch) naast elkaar te laten staan. Al met al dus een boek dat een thematiek aansnijdt met verstrekkende implicaties.

dr. A.W. Zwiep (docent NT aan de Vrije Universiteit)

Het verboden Judas-evangelie en de schat van Carchemish. Arthur Brand, *Aspekt Soesterberg* 2006, 282 blz., € 24,95.

'De onthullingen in dit boek zullen leiden tot grote schandalen op internationaal niveau', bluft de achterkant van dit boek. U had er vast nog niets over gehoord. Blijf rustig zitten, u heeft weinig gemist. Het grootste deel van het boek vertelt

over Brands avonturen in wereld van de kunsthandel, -smokkel en -vervalsing. Met hoorbare trots en zonder merkbare gewetenswroeging overlaadt hij de lezer met namen, feiten en eigen prestaties, inclusief leugen en bedrog. Of het allemaal waar is, kan ik niet nagaan. Het boek wordt gepresenteerd als 'een avontuur met alle ingrediënten van een thriller' maar er zit weinig verhaallijn in en er komen teveel verschillende personen in voor. De onthullingen van Brand hebben betrekking op de smokkel van munten uit wat hij 'de schat van Carchemish' noemt. Enkele foto's illustreren het verhaal. In enkele hoofdstukken komen voorwerpen aan de orde die vanuit bijbels-historisch perspectief interessant zijn. In de eerste plaats de ontdekking en publicatie van het Evangelie naar Judas (147-196, met onderbrekingen), volgens Brand 'een manuscript waarnaar al bijna tweeduizend jaar werd gezocht' (147). Vervolgens de beenderkist van Jakobus de broer van Jezus (229-234), waarbij mij niet duidelijk is of Brand denkt dat deze authentiek is. Ook gaat het kort over een waarschijnlijk valse inscriptie van koning Joas die een bewijs kan vormen voor het bestaan van de tempel van Salomo, en heel kort over voorwerpen uit Jemen die afkomstig kunnen zijn uit het paleis van de koningin van Seba. De besprekingen van al deze voorwerpen hebben iets onafs. De lezer krijgt wel wat informatie maar geen afgeronde analyse.

Doorgaans is wat de auteur schrijft over jodendom, christendom en gnostiek redelijk betrouwbaar, maar hij maakt ook leuke fouten, zoals: 'Jezus had twaalf apostelen (leerlingen) waaronder Matteüs, Marcus, Lucas en Johannes' [cursief in origineel]. En af en toe jukt hij, zoals met 'Honderdduizenden die het Evangelie van Judas trouw bleven, vonden de dood' (148) en wanneer hij stelt dat ooit bijna de helft van alle christenen gnostisch was (187).

Voor theologen is dit boek teleurstellend, maar wie van het genre misdaadboeken houdt kan er misschien wel plezier aan beleven.

dr. Pieter J. Lalleman (docent NT aan het Spurgeon's College te Londen)

Preacher, Can You Hear Us Listening?

Roger E. Van Harn, *Eerdmans Grand Rapids* 2005, 146 blz., \$15,00

'If the person speaking is not also listening, chances are he or she will not be listened to', aldus Eugene Peterson in zijn voorwoord tot dit boek. Preken is meer dan alleen een goede boodschap brengen. Het is ook rekening houden met de *ontvangst* ervan. *Wie* luisteren er en *hoe* luisteren zij? In de zgn. 'new homiletic' wordt terecht rekening gehouden met de invloed van de hoorder op de boodschap. Die bepaalt de prediker niet alleen! Er is niet alleen exegese van de tekst nodig, maar ook van de hoorders. Onder de aardige titel 'Dominee, kunt u ons horen luisteren?', deelt een emeritus-predikant met veel preekervaring én een behoorlijke kennis van de recente homiletische literatuur, zijn ervaring en kennis, met als uitgangspunt: 'Preachers are called to listen to their listeners before, during, and after they speak.' Te vaak krijgen de hoorders de schuld voor het niet overkomen van de boodschap. Van Harn spreekt de prediker aan. Deze hoort niet alleen *naar* zijn hoorders te luisteren, maar ook *voor* hen. Want 'preachers are pioneer listeners on behalf of the community of faith (...) to taste the bread of life afresh before breaking it for others.' De kwaliteit van dit luisteren bepaalt de kwaliteit van het spreken! Een heel aardig boekje met aan het einde van elk hoofdstuk zinvolle gespreksvragen.

Teun van der Leer

Mooie mensen. Investeren in sterk jeugdwerk. Sabine van der Heijden (red.), *Coconut Almere* 2006, 212 blz., € 15,00

Christelijk jeugdwerker begint een echt beroep te worden, dat is de stelling in dit boek. Daarom staan in het eerste deel de verhalen van een aantal jeugdwerkers centraal. Als je leest hoe zij het jeugdwerk aanpakken, hoeveel ze investeren in relaties met jongeren, welke activiteiten ze ondernemen, met hoeveel andere medewerkers zij werken en hoeveel overleg

daarbij komt kijken, is het inderdaad logisch om hier iemand apart voor aan te stellen. Want als je ook vanuit een bepaalde visie wilt werken en kwaliteit wilt leveren, kom je er niet met een paar vrijwilligers die het jeugdwerk in de schaarse vrije tijd moeten doen. Dit is een groot pleidooi voor het belang van een christelijke jongerenwerkersopleiding aan de Wittenberg. Ook de Christelijke Hogeschool Ede biedt vanaf 2007 een minor jeugdwerk aan in de HBO-opleiding Godsdienst Pastoraal Werk. In het tweede deel reageren zogenaamde deskundigen op de verhalen van de jeugdwerkers. Dit zijn ds. Hans Eschbach, André Malienaar, Hans Meerveld, Mgr. dr. E.J. de Jong, Nynke Dijkstra-Algra, ds. Wim Verboom en Joop Gankema. Allemaal geven ze in grote lijnen aan dat ze het werk van de jeugdwerkers waarderen en steunen. Eén van hen, ds. Wim Verboom, geeft echter een andere reactie. Hij geeft ons een kijkje achter de schermen van de opzet van dit boek. Een aantal studenten van de Wittenberg hebben als leerproject een aantal jeugdwerkers geïnterviewd en hier een verhaal van gemaakt. De deskundigen kregen de opdracht de interviews te lezen vanuit de vraagstelling: ligt het accent in het jeugdwerk niet te veel op de vorm en te weinig op de inhoud? Hij kan deze vraag echter niet beantwoorden. De jeugdwerkers zijn hier namelijk niet op bevraagd. Een andere vraag is welke leerinhoud er dan precies aan de orde wordt gesteld. Voor de beantwoording van die vraag zou hij het materiaal moeten zien. Dit geeft aan dat de bedoeling van de interviews niet in de pas loopt met de verdere opzet van dit boek. Daarom heeft de analyse van de deskundigen weinig resultaat opgeleverd. Een ander punt is dat de jeugdwerkers zijn geïnterviewd door studenten. Zij hebben er op hun beurt een verhaal van gemaakt, zonder een strenge redactie die doublures eruit haalt. Het had waarschijnlijk prettiger gelezen als de jeugdwerkers zelf hun bijdrage hadden geschreven. Dan was het spontaner geweest, was de lezer van dichterbij aangesproken en was de boodschap langer bijgebleven. Het derde en laatste deel van dit boek

geeft een overzicht over alle beschikbare materialen, werkvormen, activiteiten, cursussen en organisaties in Nederland over jeugdwerk. Netjes thematisch gerangschikt; een schat aan informatie. Al met al is dit een heel aardig betoog over de noodzaak om van jeugdwerker een echt beroep te maken. Als je de verhalen van de jeugdwerkers leest, raak je hier inderdaad van overtuigd.

Tallin Tempelman (docent VO en coördinator jeugdwerk in een baptistengemeente)

The art of connecting. Jij, Jezus en je vrienden. Roy Crowne & Bill Muir (YfC) met Angela Little en YfC Nederland, Coconut Almere 2006, 112 blz., € 8,95

Hoe bereik je mensen met Jezus? We denken dan meteen aan evangelisatie, maar daar zijn de meeste jonge mensen allergisch voor. Dit boekje lijkt een pleidooi voor vriendschapsevangelisatie. Ook hier krijgen jongeren de kriebels bij, omdat het lijkt dat de vriendschap alleen bedoeld is om de ander te bereiken met het evangelie. Vriendschap op zichzelf moet voldoende zijn.

In dit boekje komen drie zogenaamde verhalen ter sprake: het verhaal van jou, het verhaal van de ander en het verhaal van God. Het is de bedoeling dat deze drie verhalen met elkaar verbonden worden. Je kunt jouw verhaal met God verbinden door zes 'tools': aanbidding, de Bijbel, gebed, dankbaarheid, gehoorzaamheid en dienen.

Jouw verhaal verbinden met de ander begint met luisteren. Hoe weet je anders wat het verhaal van de ander is? Daarna is het goed om erachter te komen wat de behoefte van de ander is. Je moet werkelijk geïnteresseerd zijn in de ander. De ander zal jou om een reactie vragen. In je reactie kun je wat vertellen over de verbinding tussen jouw verhaal en dat van God. Of de ander daarna zijn verhaal met dat van God verbindt is niet jouw zaak, dat is iets tussen die persoon en God. Hier geeft het boek heel duidelijk de grenzen van evangelisatie aan. Wanneer de ander jouw hulp vraagt om zijn verhaal met dat

van God te verbinden, mag die vraag niet onbeantwoord blijven. Hier besteedt het boek dan ook voldoende aandacht aan. Het boek bestaat uit drie delen, de drie verhalen. Deze driedeling komt soms wat gekunsteld over, omdat de verhalen vanaf het begin al door elkaar lopen. Wat sterk is aan de opzet van het boek zijn de vraaggesprekken van Mark, de jongerenwerker, met diverse jongeren. Zij reageren op wat er verteld is. In deze gesprekjes wordt de theorie toegepast, verduidelijkt of bevraagd. Het geeft een realistisch beeld van de aanpak van 'the art of connecting'. Omdat het een hele kunst is om met 'the art of connecting' aan de slag te gaan, is er bij dit boek een cursuspakket ontwikkeld voor club, kring en catechese. Het boek leest prettig, heeft een vlotte opmaak en is echt een aanrader voor jongerenwerkers maar ook voor jongeren zelf.

Tallin Tempelman (docent VO en coördinator jeugdwerk in een baptistengemeente)

Leven met verschil. Menswaardige verscheidenheid in een tijd van botsende culturen, Jonathan Sacks, Meinema Zoetermeer 2005, 278 blz., € 19,50

'Dit boek is een pleidooi, zo krachtig als in mijn vermogen lag, voor verdraagzaamheid in een tijd van extremisme'. Het boek dat wij hier bespreken heeft een opvallende auteur: Jonathan Sacks, de opperrabbijn van de (orthodoxe) Israëlitische Gemeenten in het Britse Gemenebest. Sinds hij deze functie in 1991 is gaan bekleden, groeide Sacks uit tot een internationaal erkende woordvoerder en ambassadeur van de joodse gemeenschap. Zijn stem wordt serieus genomen in de publieke opinie. In 2002 verscheen zijn boek *The Dignity of Difference. How to Avoid the Clash of Civilizations*. Het kreeg een gunstig onthaal in Engeland. Het boek werd herdrukt in 2003 en verschijnt nu in Nederlandse vertaling. In *Leven met verschil* worden twee hedendaagse problematieken van de huidige wereldsamenleving aan elkaar verbonden en samen besproken: het vraagstuk van

de economische en technologische globalisering en het vraagstuk van religieus extremisme. Sacks laat zien dat beide verschijnselen identiteit en vrijheid van mensen en gemeenschappen in gevaar brengen en daarmee de verscheidenheid teniet doen. Globalisering en religieus extremisme hebben beide een tendens in zich tot *uniformering*. Dat wat zich niet aanpast, dat wat anders is, wordt vertrap. Sacks ziet hierin een nawerking van de geest van Plato, waarin alle bijzonderheid zich oplost in de universele idee. Dit universalisme is de eigenlijke bedreiging van de werldsamenleving. Wil dit universalisme niet uitlopen op de macht van de sterkste en de terreur van de onverdraagzamen dan zal het nodig zijn dat de wereldreligies met elkaar in gesprek komen. Dit is een van de centrale bedoelingen van dit boek: religieuze leiders moeten zich in dialoog tot elkaar wenden en het godsdienstig leven in dienst stellen van een leefbare wereld. Een samenleving kan niet zonder godsdienst, want godsdiensten doen iets wat wetenschap of economie niet kunnen: ze geven een morele en religieuze betekenis aan het leven. Maar deze vitale rol van de godsdienst moet wel op een goede manier functioneren binnen samenlevingen, met respect voor ieders religie. Volgens Sacks zijn er meerdere wegen tot het heil en hebben Joden ook altijd erkend dat de 'rechtvaardigen' uit alle volken de toekomst zullen beërven. Dit is de grondslag voor een respectvolle omgang met alle religies. Sacks benadrukt vooral de samenhang tussen de monotheïstische godsdiensten, geworteld in het verbond met Abraham, welke in staat moeten worden geacht elkaar te begrijpen en te verdragen.

Nu wil Sacks vanuit het perspectief van een orthodoxe Jood een bijdrage leveren aan dit noodzakelijke debat. Zij boek dient dus gelezen te worden als een joodse inbreng in het hedendaagse debat over verdraagzaamheid en maatschappelijke stabiliteit. In een reeks van hoofdstukken belicht hij onder meer het marktsysteem, de omgang met sociaal zwakken, het onderwijssysteem, de instituties van de samenleving en het milieu. Telkens laat hij zijn licht schijnen op de vraagstukken

vanuit de 'Hebreeuwse Bijbel' en het rabbijnse wetsonderricht.

Het scheppingsbericht figureert als een belangrijke grondslag voor de erkenning van menselijke waardigheid, de betekenis van arbeid, de waardering van ieders vrijheid, de integriteit van de schepping als zodanig. Wie zich een christelijke levensvisie heeft eigen gemaakt vindt hier niet zozeer nieuwe inzichten, maar wel interessante formuleringen van bekende opvattingen. Sacks laat zien dat God de wereld in grote verscheidenheid heeft geschapen en dat deze verscheidenheid niet alleen rijkdom brengt maar ook evenwicht garandeert. De orthodoxe Jood Sacks biedt veel waar een orthodoxe protestant het van harte mee eens zal zijn. De reformatorisch-wijsgerige benadering van de werkelijkheid in haar rijke (modale) verscheidenheid sluit als wijsgerig vervolg heel goed aan op Sacks observaties. Een onderscheid dat allengs belangrijker wordt in het boek is het onderscheid tussen contractmatige relaties (in de economie en de politiek) en verbondsmatige relaties (in families en gemeenschappen). Ook dit onderscheid is niet geheel nieuw, maar het vruchtbaar maken van de verbondsgedachte voor de moderne wereld is interessant. In verbondsmatige relaties leert de mens sociaal vertrouwen, loyaliteit, vergeving. Deze houdingen en eigenschappen draagt hij vervolgens met zich mee in contractmatige relaties. Zo neutraliseert het verbond – met zijn nadruk op gemeenschappelijke verantwoordelijkheid, transcendentie en duurzaamheid – het individualisme van de moderne samenleving.

Heeft dit alles nog te maken met het bestrijden van religieus extremisme? In een van de laatste hoofdstukken bespreekt Sacks het thema van de vergeving, maar heel concreet wordt het allemaal niet. Het boek geeft nergens een analyse van religieus extremisme of een handreiking voor een politiek antwoord. De boodschap concentreert zich op de joodse morele bijdrage aan de samenleving, maar het boek groeit niet uit tot een systematisch betoog. De benadering is zowel essayistisch als fragmentarisch. Het boek behandelt vlotweg een groot aantal verspreide thema's

die tot een eenheid zijn gebracht onder de noemer 'menswaardige verscheidenheid'. Als analyse of systematisch betoog bevredigt het boek niet helemaal. Wat echter heel helder wordt, is dat we volgens Sacks de 'clash of civilizations' kunnen vermijden als we maar willen zien dat verscheidenheid en bijzonderheid tot de kern hoort van menswaardige samenlevingen.

prof. dr. Roel Kuiper (historicus en filosoof, bijzonder hoogleraar Reformatorische Wijsbegeerte aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam)

Romeinen. Christenen tussen stad en synagoge. CNT 3^e serie. *dr. Jakob van Bruggen, Kok Kampen 2006, 286 blz., € 29,90*

Over de oorsprong van de kerk in Rome sprak Van Bruggen in 1967 zijn oratie uit. Deze commentaar beschouwt hij als het rond maken van de cirkel van decennialange studie over de Brief aan de Romeinen. De brief kent een lange geschiedenis van interpretaties en commentaren. Daarbij waren het weerleggen van Marcions anti-oudtestamentische leer in de Oude Kerk en de strijd tussen wet en genade van de Reformatie kernmomenten die eeuwenlange betekenis hadden. In de laatste twee eeuwen is meer ruimte gekomen voor een evenwichtiger historische beschrijving, waarvoor ook Van Bruggen kiest. Als invalshoek neemt hij de bemoediging die Paulus uit aan de voornamelijk heiden-christelijke gemeente(n) van Rome. In de brief schrijft Paulus over hun identiteit ten opzichte van de joodse synagoge en Romeinse samenleving. De commentaar leest prettig (en dat geldt voor de meeste commentaren uit deze serie) omdat een dergelijk uitgangspunt helder wordt geëxpliciteerd. Tegelijkertijd heeft dit iets kwetsbaars. Van Bruggen is niet direct verbindend naar andere lezingen, opvattingen en commentaren, waardoor de niet klassiek geschoolde lezer – zoals ondergetekende – soms keuzes voor waar moet aannemen die een ander (met evenveel recht?) anders maakt. Waar de serie ook expliciet bedoeld is voor de amateur (liefhebber!)

kan dat lastig zijn. Is bijvoorbeeld de wortel uit hoofdstuk 11 Christus, Abraham of de aartsvaders? Van Bruggen kiest zonder nadere argumentatie voor Christus, terwijl de meeste andere commentatoren voor de andere opvattingen gaan. Was juist vanwege het vervolg (de kerk staat op de schouders van de oudtestamentische geschiedenis, p. 168) die opvatting niet beter geweest..., en waarom dan niet? Gods ontfermende liefde voor Israël en de wereld, zoals die in Jezus Christus gestalte kreeg, en het volstrekt nieuwe van dit goede nieuws in de joodse en klassieke wereld zijn steeds terugkerende thema's bij de uitleg van de brief. Door daarnaar te verwijzen is de commentaar orthodox in de goede zin van het woord en past zij ook helemaal in deze serie, waar dat nieuwe van het evangelie vaker aan de orde is. Nadrukkelijk neemt Van Bruggen een aantal keren stelling tegenover Barths uitleg van de Romeinenbrief. Hij doet dit overigens niet in rechtstreekse dialoog met diens commentaar. Ik miste die bij de geciteerde literatuur terwijl in een excursus wel specifiek Barths opvatting over het kennen van God door de schepping met de klassiek gereformeerde leer geconfronteerd wordt. Anderzijds trof ik weer wel *Fee's Gods Empowering Presence* aan in de literatuurlijst, maar miste ik enige discussie daarmee over Romeinen 8. Jammer, want het werk van de Heilige Geest is daardoor mijns inziens wat mager beschreven. Heel mooi vond ik hoofdstuk 5 becommentarieerd, waar de Zonde als overwonnen tegenmacht wordt gepersonifieerd. Bij het commentaar op de hoofdstukken 8-11 kiest Van Bruggen er nadrukkelijk voor Israël de eigen plaats te geven als de oorspronkelijke takken aan de olijfboom. Van vervangings- of tweewegenleer is dus geen sprake. Zijn argumentatie daarvoor vindt hij in de telkens genoemde identiteit van God-die-liefde-is. Verrassend was dat in deze commentaar grote delen van de tekst van de brief (NBV) zijn opgenomen. Omdat dit niet consequent bij elk vers gebeurt, omdat ik het niet verwachtte vanwege de lezing van eerdere commentaren én omdat die tekst niet echt opvalt in de leestekst, duurde het even voor ik dat door had. Een vol-

ledige weergave en een helderder typografisch onderscheid van de leestekst was wat mij betreft gewenst. Soms kreeg ik overigens de indruk dat Van Bruggen een commentaar op de NBV schreef, zo kritisch is hij op die vertaling van deze brief. De commentaar eindigt met acht excursen, waarin thematisch onderwerpen als het kennen van God in de schepping, een mogelijk functiepatroon in de oude kerk e.d. aan de orde komen.

Met de Bijbel en andere commentaren erbij heb ik een boeiende commentaar gelezen. Veel geleerd, veel te doordenken en steeds weer door de schrijver gericht op de verrassende liefde van God door Jezus Christus. Nu de serie nog maar enkele delen te wachten heeft is waardering en dank voor zoveel toegankelijk gemaakte kennis meer dan op zijn plaats.

Douwe Visser (lekeprediker)

Even de Koran opslaan? Pleidooi voor een beter begrip van de Koran als een heilig boek. *Arnulf Camps, Meinema Zoetermeer 2006, 104 blz., € 12,50*

Hoe komt het dat nette, jonge, intellectuele moslims plotseling veranderen in bloedddorstige zelfmoordterroristen, die in de naam van God dood en verderf willen zaaien in het Westen? Zijn het wel echte moslims? Dr. Arnulf Camps wil nagaan of en welke rol de Koran speelt in de gedachtengangen van deze radicale, maar ook van 'gewone' en moderne moslims. Kun je zo even de Koran opslaan voor een antwoord, of komt er meer bij kijken? Camps toont aan dat het wereldwijd islamitisch terrorisme van bijvoorbeeld Al-Qaeda niet een kwestie is van onislamitisch gedrag of foute interpretatie. Met een gewaagde uitspraak (gezien de cartoon-kwestie en de uitspraak van de paus recentelijk) laat Camps zien: 'Deze radicale en extreme fundamentalisten sluiten aan bij het gewone geloof van de moslims inzake de volmaakte en onfeilbare Koran en de normativiteit van de sharia. *Dit gewone moslimgeloof bevat in aanleg de verdere uitbouw naar het radicalisme toe*' (61, cursivering van mij, AML). De radicale islam

voegt aan de religieuze overtuiging van de meerderheid een agressief politiek kader toe. Zonder eigen exegese, hooguit een 'eigen-gelijk-interpretatie', onder invloed van het Salafisme. Daarvan noemt Camps twee exponenten: Mohammed ibn 'Abd al Wahhab (18^e eeuw) en Aboe al-A'la al-Maudoedi (20^e eeuw). Zij hebben nog steeds veel invloed op letterlijke, rigouze interpretaties van de Koran en het jihad-denken.

Maar is het wel alleen de Koran dat 2^e en 3^e generatie-jongeren aanzet tot islamisme? Camps maakt duidelijk dat ook hun sociale context een belangrijke rol speelt. Goed opgeleid en vloeiend in het Nederlands, hebben velen van binnen toch een gevoel van ontheemd zijn. Dat doet hen terugverlangen naar de ideale samenleving van de profeet en de vier rechtgeleide kaliefen. Een mooi doel om opnieuw te realiseren. De Koran wordt door hen dus gelezen in hun eigen context van woede, frustratie, onmacht en utopie. Een uitweg ziet Camps in exponenten van een moderne interpretatie van de Koran. Namelijk Mohammed Arkoun en Nasr Hamza Abu Zayd, die de letterlijke ('terug naar het verleden-') interpretatie afwijzen en nadrukkelijk de hedendaagse sociale context mee willen laten wegen. Hierdoor ontwikkelt zich ook een andere islam binnen de 2^e en 3^e generatie moslims. De kritische islam. Zij streven naar een nieuwe benadering van de islam die past in nieuwe sociale, politieke en geografische omstandigheden. Met behoud van het geloof. Deze twee stromingen van de moderne islam moeten met elkaar in gesprek 'tot heil van henzelf en het samenleven in Europa' (77). Maar ook de autochtone Europeanen moet deel nemen aan dit gesprek. Dat moet leiden tot een pluriform Europa, waarin religie (welke dan ook) een plaats in moet nemen in het publieke leven. Maar wel als 'democratische religie'. Een religie die afziet van eigen superioriteitsgevoel en discriminatie en verdraagzaam is ten opzichte van andere meningen. Want niemand is absoluut goed of volmaakt, behalve de Schepper die alle mensen gemaakt heeft. De weg naar Hem terug moeten we samen bewandelen, in echte dialoog met

elkaar. Dat levert een nieuwe mentaliteit op die wordt bereikt door een dynamische en contextuele lezing en interpretatie van elkaars en eigen heilige schriften.

Het 'pleidooi voor een beter begrip van de Koran als heilig boek' (ondertitel), leidt tot een pleidooi voor een beter begrip van alle heilige schriften. Maar pas aan het eind van het boek. Het duurt dus lang voordat de schrijver zijn ondertitel verwezenlijkt. Daardoor is het boek een beetje verwarrend en onhelder. Zijn doel, te achterhalen hoe de lezing van de Koran door gewone moslims kan uitgroeien tot radicale en fundamentalistische uitleg, wordt echter ruimschoots bereikt en zelfs overstegen. Met een duidelijke oproep aan de kritische islam om met hun fundamentalistische broeders in gesprek te gaan en samen te komen, heeft Camps een wezenlijk punt te pakken. Ook zijn oproep aan de autochtone lezers om in dialoog te treden, is ter zake. Maar door breder te schrijven dan de titel suggereert, wordt het boek enigszins onoverzichtelijk en gecompliceerd. Toch geeft het goede achtergrondinformatie over een 'hot issue'. Het is de moeite van het lezen waard voor ieder die zich bezig houdt met het vraagstuk van de integratie van de islam in de Nederlandse samenleving. Voor iedereen dus eigenlijk.

drs. A.M. Leeftink (studeerde in 2001 af aan de theologische universiteit te Kampen-Broederweg met als specialisatie Islam. Momenteel woont en werkt hij in het Midden Oosten.)

Moderne wetenschap in de Bijbel.

B. Hobrink, Gideon, Hoornaar, 2005, 356 blz., € 18,50

Dit is een boek, waarmee ik omhoog zit. Het wemelt van de interessante details die je geen bijbellezer wilt onthouden, maar het mist theologische doordenking van al die gegevens.

De bioloog Hobrink bekijkt Israëls wetgeving en zoekt biologische redenen achter de wetten. De Israëlieten wisten heel wat van hygiëne, vooral over het bewaren van voedsel, het ontwijken van kadavers en onreine dieren en het in quarantaine hou-

den van bepaalde zieken. Het is zeer interessant om een bioloog hierover te horen. Op de kaft staat onder de titel: 'De Bijbel is de wetenschap 3500 jaar vooruit.' Een deel van de hygiëne die wij mensen pas in de negentiende eeuw ontdekten als goed, blijkt in de Bijbel al door God voorgeschreven te zijn. God heeft het beste voor met onze gezondheid: 'de totale gezondheid van de mens, op geestelijk én lichamelijk gebied' (p. 24). En dat de Bijbel onze tijd ver vooruit was, leidt ook tot een andere conclusie, nl. dat de hele Bijbel door God geïnspireerd is.

De manier waarop tot deze conclusie wordt gekomen, stoort mij. Teksten worden van hun religieuze betekenis ontdaan om zuiver hygiënisch te worden uitgelegd. Moet ik concluderen dat God hygiënische maatregelen heeft verpakt in een religieus jasje, zodat de mensen zich er in ieder geval aan zouden houden?

Bovendien wordt er wel erg veel onder hygiëne geschaard. Het uitroeien van vijanden staat bij de bestrijding van epidemieën. Vooral het doden van de Kanaänieten wordt daarmee verklaard: 'Het risico van een geslachtsziekte (denk aan al die haven- en karavaansteden) en de verleiding om hun levensstijl over te nemen was té groot' (p. 37). Is dit de manier waarop God zorgt voor onze gezondheid?

Dan de voedingsregels over reine en onreine dieren. Ik neem aan dat de biologische details juist zijn. Maar als deze voedingsregels door God ingesteld zijn om onze gezondheid, waarom suggereert zijn Zoon dan dat ze minder belangrijk zijn dan zijn tijdgenoten dachten (zie p. 24)? En waarom menen de apostelen onder leiding van de Heilige Geest in Handelingen 15 dat heidenchristenen zich niet aan alle spijswetten hoeven te houden? Is God opeens minder bezorgd om de gezondheid van zijn kinderen, nu het om heidenen gaat?

En dan heb ik het nog niet eens over de laatste hoofdstukken van dit boek waarin Hobrink niet meer als bioloog spreekt. Met grote stelligheid wordt 'bewezen' dat de Bijbel waar is en geen enkele gedachte bevat die nu niet wetenschappelijk verantwoord is. Maar de manier waarop dat

gebeurt, overtuigt niet. Onder het kopje 'Archeologie bevestigt de Bijbel' (p. 292) wordt verwezen naar een aantal oude stellingen uit de historisch-kritische methode die inderdaad onderuitgehaald zijn. Maar dit doet absoluut geen recht aan de historisch-kritische methode van nu. Reeds losgelaten argumentatie presenteren als andermans huidige mening en deze dan weerleggen, geeft geen pas. Onder het kopje 'Bewijzen dat Mozes de Tora heeft geschreven' wordt helemaal niets bewezen. Er worden argumenten aangedragen waarom Mozes het *had kunnen* zijn, maar de argumenten gaan evengoed op voor Salomo of Jeremia. Ook het laatste argument, dat andere bijbelschrijvers verwijzen naar Mozes als de schrijver van de Tora, is niet steekhoudend.

Hobrink komt met de volgende redenering: 'Zouden al die schrijvers willens en wetens de gelovige massa hebben misleid...?' (p. 299) Hier wordt een vals dilemma gesteld: ofwel ze vertellen de eeuwige waarheid ofwel ze misleiden ons bewust? Daartussen staan echter andere mogelijkheden: misschien hebben die latere schrijvers zich aan de toenmalige gewoonte aangepast om Mozes als schrijver van de gehele Tora te beschouwen, ondanks dat de Tora zelf daartoe geen directe aanleiding geeft. Zoals Hobrink zelf schrijft: 'Zijn taal is wel door een bepaalde periode gekleurd...' (p. 25). De bijbelse betrouwbaarheid verdient betere argumentatie. Laten we uitgaan van Hobrinks eigen woorden: 'Het doel van de Bijbel is, (...) ons te vertellen hoe we met God in contact kunnen komen' (p. 25). Dat contact met God en het geloof in Hem mag toch niet afhankelijk worden gemaakt van, en stijgt toch verre uit boven de hoeveelheid natuurwetenschappelijke waarheid achter elk detail in de Bijbel? Het is niet de Bijbel, hoe betrouwbaar ook, waarin we ons vertrouwen moeten stellen, maar God zelf. En Hij heeft ervoor gekozen zich te openbaren in mensenwoorden, in een taal door de cultuur gekleurd.

dr. Eveline van Staalduine-Sulman

Zakwoordenboek Theologische

Begrippen. Stanley J. Grenz, David

Guretzki, Cherith Fee Nordling, *Importantia Dordrecht 2004, 144 blz., €9,95*

Geschiedenis van de Theologie. Roger E.

Olson & Adam C. English, *Importantia Dordrecht 2005, 107 blz., €9,95*

Deze twee handzame en informatieve boekjes zijn door *Importantia* (bekend vooral van de *OnlineBible*) in Nederlandse vertaling op de markt gebracht. Vertrouwde namen als Stanley Grenz en Roger Olson staan garant voor kundige en betrouwbare informatie. Voor studenten theologie bijzonder waardevol, maar zeker ook voor andere geïnteresseerden.

Teun van der Leer

Zingen in de nacht. Anneke Companjen,

Gideon Hoornaar 2006, 320 blz., € 12,50

Tijdens de *Open Doors* dag van afgelopen november werd dit nieuwe boek van Anneke Companjen gepresenteerd. Opnieuw een boek dat aandacht vraagt voor de zeer moeilijke positie van vrouwen in de vervolgte kerk. Dat die positie er in de jaren sinds het verschijnen van haar eerste boek, *Vergeten vrouwen*, niet gemakkelijker op is geworden, laat zich raden als we ons bedenken dat de haat en polarisatie ten opzichte van christenen sinds '11 september' in bepaalde delen van de wereld sterk zijn toegenomen. Dit boek verhaalt daarvan op indrukwekkende wijze. De titel is ontleend aan het getuigenis van enkele vrouwen, dat lofliederen zingen in de nacht (in navolging van Paulus en Silas) een betere remedie tegen depressies is dan liggen piekeren en woelen. Elk hoofdstuk begint dan ook met de tekst van een lied dat hen steunde en bemoedigde. Bij sommige hoofdstukken had ik het onbevredigende gevoel dat het verhaal nog niet 'af' was, te abrupt eindigde. Tot ik me bedacht dat dit ook niet anders kon: de verhalen zijn vrij recent en de levens van de betreffende vrouwen gaan verder: ze hebben een 'open einde'! Reden temeer om hen door middel van

schrijfacties en gebed te steunen. Dat zulke acties zin hebben, getuigt een Iraanse vrouw die in Companjens eerste boek geportretteerd werd. De bemoedigingen die zij via kaarten e.d. ontving, hielpen haar om overeind te blijven toen haar man, een bekende Iraanse voorganger, vermoord werd. Dit boek wil daarom, geheel in lijn met het werk van *Open Doors*, ook de positie van deze vrouwen onder de aandacht brengen. Zij betalen maar al te vaak de hoogste prijs als alle aandacht uitgaat naar hun gevangen genomen echtgenoten, terwijl zij het werk voortzetten, hun gezinnen draaiend houden en 'vergeten' worden. De uitgave van dit boek is meteen de start van een nieuw initiatief van *Open Doors: Women to Women* (informatie op www.openddoors.nl/women). Het behelst schrijf- en gebedsacties, speciaal voor vrouwen – waarbij mannen vast en zeker ook welkom zijn! Al met al een indrukwekkend boek en een prachtig initiatief.

Tineke Visser

L van levensstijl. ABC van rechtvaardig en duurzaam leven. *Naar de oorspronkelijke uitgave van Ruth Valerio, Buiten & Schipperheijn Amsterdam 2006, 125 blz., € 12,50*

Een fris, eigentijds en vooral praktisch boekje over een christelijke levensstijl. Ik weet niet of het toeval is, maar dit boek komt wel érg gelegen zo direct aan het begin van de Micha-campagne die christenen wereldwijd uitdaagt zich in te zetten voor bestrijding van armoede en milieuvernietiging. Het is het eerste deel van wat de Time to Turn-reeks wordt genoemd. Time to Turn is een beweging van jongeren die vanuit hun geloof willen kiezen voor een rechtvaardige en duurzame levensstijl (zie www.timetoturn.nl). Voorzitter Frank Mulder geeft in zijn voorwoord aan dat de planken in christelijke boekhandels vol staan met boeken over wat God voor ons kan betekenen en hoe we Hem kunnen ervaren, maar veel minder met boeken over armoede, behoud van de schepping en omgang met geld en goed. Bij navraag gaf een christe-

lijke uitgever aan dat dit soort onderwerpen veel minder verkopen en dus minder aantrekkelijk zijn om uit te geven. Nu kunnen we die uitgever wel verwijten dat hij (zij?) opportunistisch is en geen financiële risico's durft te nemen, maar het zegt natuurlijk vooral iets over onszelf als christenen, want 'wij' kopen het blijkbaar niet. Des te meer reden om de initiatiefnemers tot dit boekje én de uitgever die het aandurfde, te prijzen en dit boek dan maar wél aan te schaffen.

De opzet van het boek is heel eenvoudig: Letterlijk een ABC, 26 hoofdstukken dus. Elk hoofdstuk bespreekt een onderwerp in het licht van rechtvaardig en duurzaam leven en door deze opzet zijn die onderwerpen zo uiteenlopend als Carrière, Discipelschap, Globalisering, Kringloop, Mobiliteit, Soberheid, Toerisme en Water. Over deze onderwerpen wordt veel feitelijke informatie gegeven, soms komen ook bijbelse gegevens aan de orde. Elk hoofdstuk sluit af met Actiepunten en Meer informatie. Het laatst met namen en adressen van organisaties, websites en literatuur. Het boek leent zich goed om dagelijks een hoofdstuk van onder handen te nemen en er die dag mee bezig te zijn. De informatie is regelmatig confronterend, maar nergens eng moralistisch. Je wordt uitgedaagd om zelf keuzes te maken naar aanleiding van de werkelijkheid die beschreven wordt. Het boek is deels aangepast aan de Nederlandse situatie. Vandaar 'Naar de oorspronkelijke uitgave van Ruth Valerio'. Met name als het gaat om praktische voorbeelden, organisaties, adressen en literatuurverwijzingen, is het boek bewerkt. Ik ben er erg enthousiast over en hoop dat veel mensen het gaan kopen, lezen en toepassen.

drs. Teun van der Leer

Wij ontvingen en komen mogelijk nog terug op:

De ware Judas. Nieuw licht op een duister figuur. Bert Aalbers, Kok Kampen 2006, 496 blz., € 27,50

Een winter met Leviticus. Willem Barnard, Meinema Zoetermeer 2006, 176 blz., €16,50

2 Kronieken (serie Verklaring van de Hebreeuwse Bijbel), dr. P.C. Beentjes, Kok Kampen 2006, 499 blz., € 49,90

Hou me (niet) vast. Marion Boelhouwer-Overeem, Wout Huizing en Rina Renema-Mentink, Merweboek Sliedrecht 2006, 96 blz., € 14,50

De God van Abraham, Isaak én Ishmaël. Eén Weg naar vrede in het Midden-Oosten. Jaap Bönker en Maarten Nota, Initial Media Rotterdam 2006, 191 blz., € 14,95

Heilige tekst in onze taal. Bijbelvertalen voor gereformeerd Nederland. Jaap van Dorp en Tineke Drieënhuizen (red.), NBG Heerenveen 2006, 176 blz., € 7,50

Het hart van de opwekking. Nicky Gumbel, Gideon Hoornaar 2006, 240 blz., € 14,00

Ontmoeting met God. Een basiscursus geloven met bijbelse verhalen. Peter Hendriks, Boekencentrum Zoetermeer 2006, 181 blz., € 12,90

7 + 1. Basiscursus Geloven Handleiding. Peter Hendriks, Boekencentrum Zoetermeer 2006, 84 blz. met CD-rom, € 19,50

De Schrift wordt geschreven. Op zoek naar een christelijke hermeneutiek van het Oude Testament. Cees Houtman, Meinema Boekencentrum 2006, 600 blz., €42,50

De tegenstem van Jezus. Over geweld in het Nieuwe Testament. Sam Janse, Boekencentrum Zoetermeer 2006, 212 blz., €19,50

Kerstfeest in een stal (serie Stap voor stap). Leena Lane en Gillian Chapman, Gideon Hoornaar 2006, 24 blz., € 5,90

De Ark van Noach (serie Stap voor stap). Leena Lane en Gillian Chapman, Gideon Hoornaar 2006, 24 blz., € 5,90

Woorden en gedachten van vroege christenen. Eginhard Meijering, Meinema Zoetermeer 2006, 136 blz., € 13,90

Genieten van je werk ... hoezo? Arthur F. Miller jr. met William Hendricks, Gideon Hoornaar 2006, 208 blz., € 18,00

Heerlijke verkwisting. De rijkdom en reikwijdte van aanbidding. Henk P. Medema, Medema Vaassen 2006, 192 blz., € 14,95

De weg van magie tot geloof. Leven en werk van Alb. C. Kruyt (1869-1949), zendeling-leraar in Midden-Celebes, Indonesië. Gerrit Noort, Boekencentrum Zoetermeer 2006, 628 blz., € 39,90 (proefschrift)

Alles hebben / meer ontvangen. Simon Ponsonby, Medema Vaassen 2006, 254 blz., € 15,95

De onweerstaanbare liefde van God. Thomas Talbott, Merweboek Sliedrecht 2006, 224 blz., € 17,50

Achter de schermen. Een ander verhaal over het programma Op zoek naar een Wonder. Gerry Velema, Novapres Hoenderloo 2006, 112 blz., € 7,95

Beterschap. Zorg voor de ziel in dagen van ziekte. Henk Veltkamp, Boekencentrum Zoetermeer 2006, 136 blz., € 14,90

In de leer bij Luther. Hervormd en luthers in dezelfde kerk. Drs. P.J. Vergunst (red.), Groen Heerenveen 2006, 98 blz., € 9,95

Reveil en afscheiding. Negentiende eeuwse kerkhistorie met bijzondere actualiteit. W. van der Zwaag, de Groot Goudriaan Kampen 2006, 656 blz. € 44,90

Noot van de uitgever:

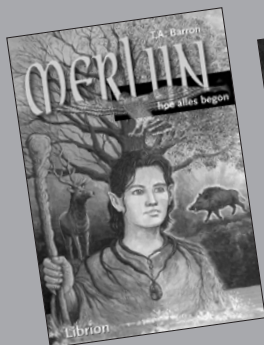
Per 2007 zal het abonnementsgeld (na vele jaren ongewijzigd te zijn gebleven) een euro omhoog moeten i.v.m. de gestegen kosten die we nu echt moeten gaan doorberekenen maar we rekenen op uw begrip:

€ 18,95 wordt het nieuwe jaarbedrag; buitenland wordt € 26,50

Fantastische boeken

Postbus 217 • 3360 AE Sliedrecht • T. 0184-410224 • www.librion.nl

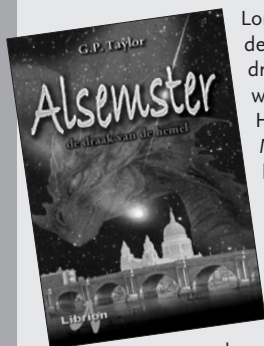

G.P. Taylor ALSEMSTER *de draak van de hemel*

ISBN 9052900124

304 pag., paperback, € 15,90

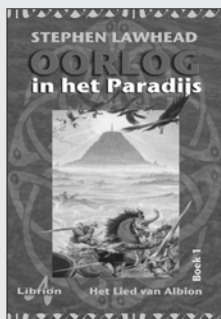
'Alsem... de heldere ster zal uit de hemel vallen... en velen zullen sterven vanwege zijn bitterheid.'

Londen, 1756. Op zijn zolder in de chique wijk Bloomsbury zit dr. Sabian Blake – astronoom, wetenschapper en kabbalist. Hij is in het bezit van de *Nemorensis*, een oeroud, in leer gebonden boek dat de geheimen van het universum bevat. In de kantlijn vindt hij een geheimzinnige profetie. Als hij die ontcijfert, kan hij Londen redden van een rampzalig lot. Maar er zijn anderen die ook geïnteresseerd zijn in de *Nemorensis*, om meer duistere redenen...

STEPHEN LAWHEAD

Het Lied van Albion

STEPHEN LAWHEAD heeft naam gemaakt in de hoogste rangen van de hedendaagse fantasy schrijvers. Voor zijn epische trilogie *Het Lied van Albion*, heeft hij geput uit de rijke ader van de Keltische mythologie. Van zijn boeken zijn al meer dan 3 miljoen exemplaren verkocht in vele talen.

In een stijl die doet denken aan Tolkien schetst Lawhead een wereld die bruist van leven. Dit boek is puur genieten.
Bookstore Journal

Boek 1. Oorlog in het Paradijs

ISBN 9052900051 430 pag.

elk deel gebonden € 22,50

Boek 2. De Zilveren Hand

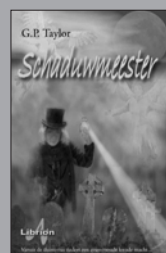
ISBN 9052900108 400 pag.

Wolven maken de straten van Oxford onveilig. Een Green Man waart rond over de Schotse Highlands. Lewis Gillies en Simon Rawson komen oog in oog te staan met een oud mysterie. Weggerukt uit het dromerige Oxford met zijn torenspitsen, worden de twee studenten overgezet naar de woeste, door mist en sneeuw overdekte heuvels en valleien van Schotland.

Het had eigenlijk alleen maar een plezierig weekendje weg moeten zijn. Maar de weg naar het noorden leidt naar een mystieke tweesprong, waar twee werelden elkaar ontmoeten, in de tijd-tussen-de tijden. Een oude cairn blijkt een portaal te zijn naar de Anderwereld, waar alles anders lijkt en ook weer niet.

In deze parallele en paradijselijke Keltische wereld - Albion - is een strijd gaande tussen goed en kwaad, en wel zodanig dat het evenwicht tussen beide werelden verstoord dreigt te worden.

G.P. Taylor Schaduwmeester

9052900043 • pbk. € 12,50

304 pag.

9052900035 • geb. € 15,50

De Week van het Christelijke Boek

14 - 24 maart 2007

Actieboek 2007

Adrian Plass De Schrijversclub

ISBN 90 5787 102 5
96 pag. paperback
Merweboek ism BCB

Actieprijs **€ 2,50**
van 14 - 31 maart 2007
daarna € 7,50

in de boekhandel

Een schrijversclub van bejaarde christenauteurs, *de Appelkruimelclub*, komt voor het laatst bijeen om elkaar uit eigen werk voor te lezen. Aan deze kapstok heeft gewijde-dagboekschrijver Adrian Plass verhalen opgehangen met gevoelens, herinneringen en ervaringen die iedereen zal kunnen herkennen. Het zijn moderne gelijkenissen waarin de humor zich op een dieper niveau bevindt zoals in *Het Bezoek*. Terwijl de lezer aan de voordeur wordt beziggehouden, glipt de waarheid door het zijraam naar binnen. Die waarheid bevat misschien niet iedereen, maar ze werkt wel bevrijdend.
